

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRIRODOSLOVNO-MATEMATIČKI FAKULTET
GEOGRAFSKI ODSJEK

Patrik Ciprić – Anita Fiket

ŽIDOVSKA BAŠTINA U TURISTIČKOJ PONUDI GRADA ZAGREBA

Zagreb, 2020.

Ovaj rad izrađen je na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu pod vodstvom prof. dr. sc. Vuka Tvrтка Opačića i predan je na natječaj za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2019./2020.

Popis korištenih kratica

GIS = Geografski informacijski sustav

MUO = Muzej za umjetnost i obrt

NDH = Nezavisna Država Hrvatska

RH = Republika Hrvatska

SPSS = Statistical Product and Service Solutions

TZGZ = Turistička zajednica grada Zagreba

ŽOZ = Židovska općina Zagreb

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Ciljevi i hipoteze istraživanja	1
1.2. Metodologija istraživanja	2
1.3. Dosadašnja istraživanja	4
2. TEORIJSKI OKVIR	6
2.1. Primjeri turizma židovske baštine u Europi	9
2.2. Povijest Židova i židovska baština u Zagrebu.....	11
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	13
3.1. Anketa	13
3.2. Intervju	30
3.3. Analiza zastupljenosti židovske baštine u brošurama	32
4. RASPRAVA	36
5. ZAKLJUČAK	39
ZAHVALE	40
LITERATURA I IZVORI	41
SAŽETAK	45
SUMMARY	46
PRILOZI	47
ŽIVOTOPIS	52

1. UVOD

„Napisati cijelu povijest zagrebačkih Židova bilo bi isto, što i napisati povijest grada Zagreba... i kad bi si čovjek zamislio Zagreb bez Židova, bio bi to mrtav i pust grad.“

Lavoslav Šik

Uslijed razvoja turizma u današnje vrijeme dolazi do sve većeg broja specifičnih oblika turizma. Tako danas poznajemo onoliko oblika turizma koliko postoji motiva za putovanje. S obzirom na razvoj masovnog kupališnog turizma uz obalu, sve je veći interes za razvojem ponude selektivnih oblika turizma kako bi se upotpunilo turističko iskustvo i smanjio utjecaj sezonalnosti. Zagreb, kao glavni i najveći grad Republike Hrvatske, ima najveći turistički potencijal u kontinentalnoj Hrvatskoj. Posljednjih godina njegova se atraktivnost očituje u sve većoj popularizaciji kulturnih manifestacija, a turistički je najznačajnija *Advent u Zagrebu*. Osim manifestacija, bogatstvo ponude čini kulturna baština koja daje urbani pečat gradu.

Kada se govori o povijesti grada Zagreba, uočava se kako je jedna nacionalna manjina imala veliku ulogu u oblikovanju i razvoju Donjega grada u drugoj polovici 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata. Kako i sam citat Lavoslava Šika navodi, današnji urbani pejzaž Donjeg grada ne bi bio takav da nije bilo židovske zajednice koja ga je oblikovala u okvirima u kojima ga danas poznaju stanovnici, a upoznaju turisti. Neke od najreprezentativnijih zgrada i lokacija počivaju na idejama i arhitektonskim ostvarenjima osoba židovske vjeroispovijesti odnosno podrijetla. Stoga je glavno istraživačko pitanje u ovom radu kolika je zastupljena židovska baština u turističkoj ponudi grada Zagreba?

1.1. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Svrha je ovog istraživanja dati prilog spoznajama o turističkoj valorizaciji židovske baštine u Zagrebu. Predmet istraživanja je korištenje židovske baštine u turističkoj ponudi grada Zagreba na temelju anketnog istraživanja namijenjenog turističkim vodičima u Zagrebu te analize sadržaja brošura. Ciljevi istraživanja bili su sljedeći:

1. dati pregled razvoja turističke ponude grada Zagreba temeljene na židovskoj baštini
2. analizirati zastupljenost židovske baštine u turističkim vođenjima po Zagrebu
3. analizirati interpretaciju židovske baštine u turističkim vođenjima po Zagrebu
4. analizirati zastupljenost židovske baštine u turističkim brošurama grada Zagreba.

Kako bi se što bolje mogli istražiti postavljeni ciljevi, ispitane su četiri hipoteze:

- a) Zagrebačko židovstvo proživjelo je tzv. zlatno doba na prijelazu 19. u 20. stoljeće kada se razvija Donji grad.
- b) Turističko vođenje Donjega grada obuhvaća lokacije židovske baštine.
- c) Turistički vodiči s dužim radnim stažom više uključuju židovsku baštinu u svoja vođenja.
- d) Turistički vodiči višeg stupnja obrazovanja više uključuju židovsku baštinu u svoja vođenja.

1.2. Metodologija istraživanja

Za bolje prikupljanje podataka i dobivanja uvida u stvarno stanje na terenu, kao metode istraživanja odabrane su anketiranje, intervjuiranje i analiza sadržaja u turističkim brošurama.

Metodom ankete obuhvaćeni su turistički vodiči na području Zagreba, a cilj je bio ispitati koliko koriste židovsku baštinu prilikom vođenja tura s naglaskom na Donji grad. Anketno je istraživanje provedeno u razdoblju od 31. svibnja do 26. lipnja 2020. godine putem *online* ankete. Ispitanicima se pristupilo putem Facebook stranice *Turistički pratitelji i/ili vodiči* gdje je anketa postavljena. Uzorak ispitanika je ne-probabilistički, odnosno korištena je metoda namjernog uzorka. Ispitanicima ankete zajamčena je anonimnost i povjerljivost prikupljenih podataka. Za anketno je istraživanje izrađen strukturirani anketni upitnik koji je podijeljen u dva dijela. U prvom dijelu postavljena su pitanja vezana uz sociodemografska obilježja ispitanika (dob, spol, završeni stupanj obrazovanja) i obilježja o zanimanju i poslu turističkog vodiča. Drugi dio pitanja odnosio se na korištenje židovske baštine u turističkim turama i informiranosti vodiča o židovskoj baštini u gradu Zagrebu. Anketni je upitnik obuhvatio devet pitanja zatvorenog tipa s ponuđenim odgovorima te šest pitanja otvorenog tipa od kojih na dva pitanja ostavljena mogućnost davanja dužeg odgovora, Anketni upitnik nalazi se u prilogu 1. Ukupno je anketirano 37 turističkih vodiča od ciljanih 50. U programu SPSS napravljena je statistička analiza podataka iz ankete kako bi se ispitale postavljene hipoteze.

S gospodinom Ronijem Brandlom, turističkim vodičem specijaliziranim za židovske ture i vodičem za hebrejski jezik provedeno je intervjuiranje. Intervju je proveden 3. lipnja 2020. godine u Vrbovcu. Pitanja su postavljali autori ovoga rada, a sam intervju trajao je oko

45 minuta. Ispitanik je odobrio snimanje putem audio zapisa te su tako prikupljeni najvažniji zaključci. Postavljena pitanja nalaze se u prilogu 2.

Treća korištena metoda bila je analiza sadržaja turističke ponude, a korištene su brošure dostupne na internetskoj stranici Turističke zajednice grada Zagreba (u daljnjem tekstu TZGZ). Brošure su preuzete sa stranice u veljači 2020. godine. Tada je na stranici bilo objavljeno 16 brošura (brošure *Zagreb Events Guide* i *Zagreb Culture Guide* nalaze se unutar jednog dokumenta, ali ih se odvojilo prilikom analize), dok se prilikom pregleda u svibnju nalazilo 12 brošura. U tablici 1 nalazi se popis brošura, a one su dostupne na hrvatskom i/ili engleskom jeziku.

Tablica 1. Popis brošura TZ grada Zagreba

Naziv brošure	Jezik	Godina izdanja
<i>Boje grada</i>	hrvatski	nema podataka
<i>Citybreak</i>	engleski	nema podataka
<i>Zagreb Events Guide</i>	engleski	2019
<i>Zagreb Culture Guide</i>	engleski	2019
<i>Gornji grad</i>	engleski, hrvatski	2015
<i>Kongresna brošura</i>	engleski	nema podataka
<i>Korak po korak</i>	hrvatski	nema podataka
<i>Mirogoj</i>	hrvatski	nema podataka
<i>Okolica</i>	hrvatski	nema podataka
<i>Razgledi grada</i>	hrvatski, engleski, njemački	2014
<i>Zagrebački vremeplov</i>	hrvatski	odnosi se samo za 2018.
<i>Weddings in Zagreb</i>	engleski	nema podataka
<i>Dobrodošli u Zagreb</i>	hrvatski	nema podataka
<i>Zagreb glavni grad</i>	hrvatski	nema podataka
<i>Zagreb – filmska pozornica</i>	hrvatski	nema podataka
<i>Zagreb centar medicinske izvrsnosti</i>	hrvatski	nema podataka

Izvor: <https://www.infozagreb.hr/multimedija/brosure> (27. 02. 2020.)

GIS vizualizacija prostora grada Zagreba provedena je u programu ArcMap 10.1. Korišteni su podaci prikupljeni anketiranjem u kojem su ispitanici naznačili lokacije koje koriste prilikom vođenja tura, te onu židovsku baštinu koju smatraju važnom u turizmu grada Zagreba. Također, kartografski su prikazani rezultati analize sadržaja brošura.

Prije i tijekom istraživanja postavljalo se pitanje kako odrediti što je točno židovska baština te kako to primijeniti na grad Zagreb. Prilikom određivanja što je židovska baština pojavljuju se određene nedoumice. Tako se židovskom baštinom može nazivati svaka baština čiji su vlasnici ili graditelji imali židovsko podrijetlo, ali ne i nužno prakticirali samu vjeru.

Osobe koje su bile članovi Židovske općine Zagreb (u daljnjem tekst ŽOZ) prakticirale su vjeru, dok su neke bili članovi zbog obiteljske tradicije. Tu su i oni koji su smatrani Židovima na temelju rasnih zakona (u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj po uzoru na Njemačku doneseni 1941.) iako se prema židovskoj tradiciji to i nisu (DaDon, 2009). Židovska baština može se shvaćati i kao isključivo ostavština vezana uz židovstvo; primjerice sinagoga i groblje. Stoga se ne može sa sigurnošću tvrditi što sve obuhvaća pojam židovska baština. U ovom će se radu židovskom baštinom podrazumijevati sva materijalna baština koju su izgradile osobe židovskog podrijetla, lokacije vjerskog života (mjesto nekadašnje sinagoge, groblje, zgrade općina) te samo značenje osoba židovskog podrijetla koje su utjecale na razvoj Zagreba i činile njegovu multikulturalnost na prijelazu 19. u 20. stoljeće.

1.3. Dosadašnja istraživanja

Pregledom dosada objavljene literature vezane za turizam židovske baštine uočeno je kako su ispitivanja započeta tek od 1990-ih. Kao novi oblik turizma baštine, vidljivo je da raste interes za njenim proučavanjem i sve većom integracijom u ukupnu turističku ponudu pojedinih država. U susjednoj je Mađarskoj Szilvia Kantor (2017) provela istraživanje u Budimpešti, odnosno u njenom su radu predstavljeni Sinagoga u ulici Dohany i židovska četvrt koje su prema brojkama jedne od najposjećenijih atrakcija u Budimpešti. Nastavno u radu ispitano je mišljenje turista o ponudi i njihovom iskustvu o posjećenim lokacijama. O turizmu židovske baštine u Rumunjskoj i njegovoj popularizaciji pišu Andrea Corsale (2017), te Herman i dr. (2018). Usporedno istraživanje turizma židovske baštine između Krakova i Vilniusa napravila je Olivia Sandri (2013). Osim različite povijesti židovstva u obje države, istaknula je i različite pristupe valorizacije židovske baštine u oba grada. O gradu Lavovu u Ukrajini u kojem je židovska zajednica činila trećinu stanovništva prije početka holokausta, a danas je u tragovima, pišu Corsale i Vuytsyk (2018). U radu ističu kako je grad bogat židovskom baštinom i da je potencijal vrlo visok obzirom na brzo rastući interes za kulturnim turizmom, no turizam židovske baštine u Lavovu još je u začecima, a ograničenja u njegovom jačem razvoj leže u različitim interesima prema ovom obliku turizma. Najistaknutiji među istraživačima je Shaul Krakover, koji radi najviše istraživanja i piše radova na temu turizma židovske baštine. Tako je istraživao turizam židovske baštine u Španjolskoj (Krakover, 2013), u perifernim dijelovima i malim mjestima Portugala (Dinis, Krakover, 2016) te Južnoj i Središnjoj Europi (Krakover, 2016). Iako u Hrvatskoj ne postoji rad u kojem je židovska baština u kontekstu turističke ponude glavni predmet istraživanja, u radu Krakovera iz 2016.

godine pod nazivom *A heritage site development model: Jewish heritage product formation in south-central Europe*, predmet istraživanja su Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija i Mađarska. Proučavani hrvatski gradovi u radu su Rijeka, Split, Dubrovnik, Osijek i Bjelovar. Hrvatski znanstvenici nisu se još bavili ovom tematikom na razini Hrvatske, pa tako ni Zagrebom. Židovska se baština proučava samo s aspekta povijesti, arhitekture i povijesti umjetnosti, ali radova na temu turističke i prostorne valorizacije ne postoji.

Snješka Knežević i Aleksander Laslo autori su kulturno-povijesnog vodiča *Židovski Zagreb* iz 2011. godine. Vodič nudi pregled važnih osoba (industrijalaca, liječnika, znanstvenika, umjetnika te cionista) kao i prikaz ustanova (hram, općina, dobrotvorne, socijalne, obrazovne i kulturne), a sve je popraćeno fotografijama. Također, dio je vodiča posvećen predvodnicima modernizacije, a iz ovih je dijelova tek pažljivim čitanjem moguće dobiti informacije o židovskoj baštini. Priložen je i poster s kartom grada na kojoj je 17 ucrtanih Davidovih zvijezda s brojevima koji označuju točke od velike važnosti za židovsku zajednicu u Zagrebu. Karta je najkorisnija, u pogledu turističke ponude, radi lakšeg usmjeravanja turista u prostoru i neizravne interpretacije koju ona pruža turistu. Vodič je dostupan u knjižnicama i privatnim zbirkama, ali nije dostupan za turiste koji tek pokoje izdanje mogu pronaći u antikvarijatima, iako je izdan i na engleskom jeziku.

2. TEORIJSKI OKVIR

Turisti čija je motivacija potaknuta željom za posjetom povijesnih gradova, poznatih spomenika, muzeja, galerija, izložbi i/ili kulturnih manifestacija, prepoznati su kao zasebna skupina turista kao *kulturni turisti*. Od kraja 1970-ih do početka 1990-ih takvi su turisti postali sve masovnija pojava, a sam oblik turizma nazvan je *kulturni turizam*. Kulturnim se turizmom razvija kulturna ponuda destinacije, ali i utječe na smanjenje masovnog turizma sa stajališta potražnje. U Hrvatskoj kulturni turizam služi kao sredstvo obogaćivanja i diverzifikacije turističke ponude, smanjenja sezonalnosti i geografske koncentracije potražnje obale (Tomljenović, 2006). Kulturni je turizam teško definirati s obzirom na sam pojam kultura koja je kompleksna i podložna promjenama (Tomljenović, 2006). Prema Tomljenović (2006, 120) kultura obuhvaća:

- a) „što ljudi misle – njihove stavove, vrijednosti, uvjerenja i ideje i
- b) što rade – njihov način života i djelovanja – građevine, uporabne predmete, kulturnu proizvodnju.“

Tomljenović (2006) tvrdi kako je za posjetitelje motivirane ili privučene kulturom najvažnija atmosfera i imidž destinacije, dok Hall (prema Tomljenović, 2006) naglašava važnost glavnog grada za kulturni turizam. U kulturnom turizmu motivacija posjetitelja može biti primarna, usputna i slučajna. Zagreb, kao glavni grad Republike Hrvatske, trebao bi razvijati kulturni turizam te osmišljavati nove turističke ponude vezane uz kulturu. Danas je sve popularnije uključivanje kulturne baštine u turističku ponudu koje je ujedno i obilježje suvremenog društva (Jelinčić, 2010).

Tomljenović (2006) smatra da destinacije imaju nekoliko opcija za razvoj kulturnog turizma. To su izgradnja novih kulturnih atrakcija, kulturna događanja koja pridonose imidžu destinacije, stvaranje tematskih cjelina ili kulturnih četvrti, tematski itinerari od lokalne do međunarodne razine te grupiranje kulturnih turističkih atrakcija. Na Zagreb je primijenjena druga navedena opcija gdje je organizacija i popularnost manifestacije *Advent u Zagrebu* dovela Zagreb u sam vrh europskih prijestolnica te je time potaknut dodatni motiv za posjećivanje grada (Advent Zagreb, 2020).

„Svjetska turistička organizacija definirala je kulturni turizam kao putovanja motivirana kulturom poput studijskih, kazališnih i kulturnih tura, putovanja na festivale i slična događanja, posjete povijesnim lokalitetima i spomenicima, putovanja kako bi se proučavala priroda, folklor ili umjetnost te hodočašća (Tomljenović, 2006, 121, prema

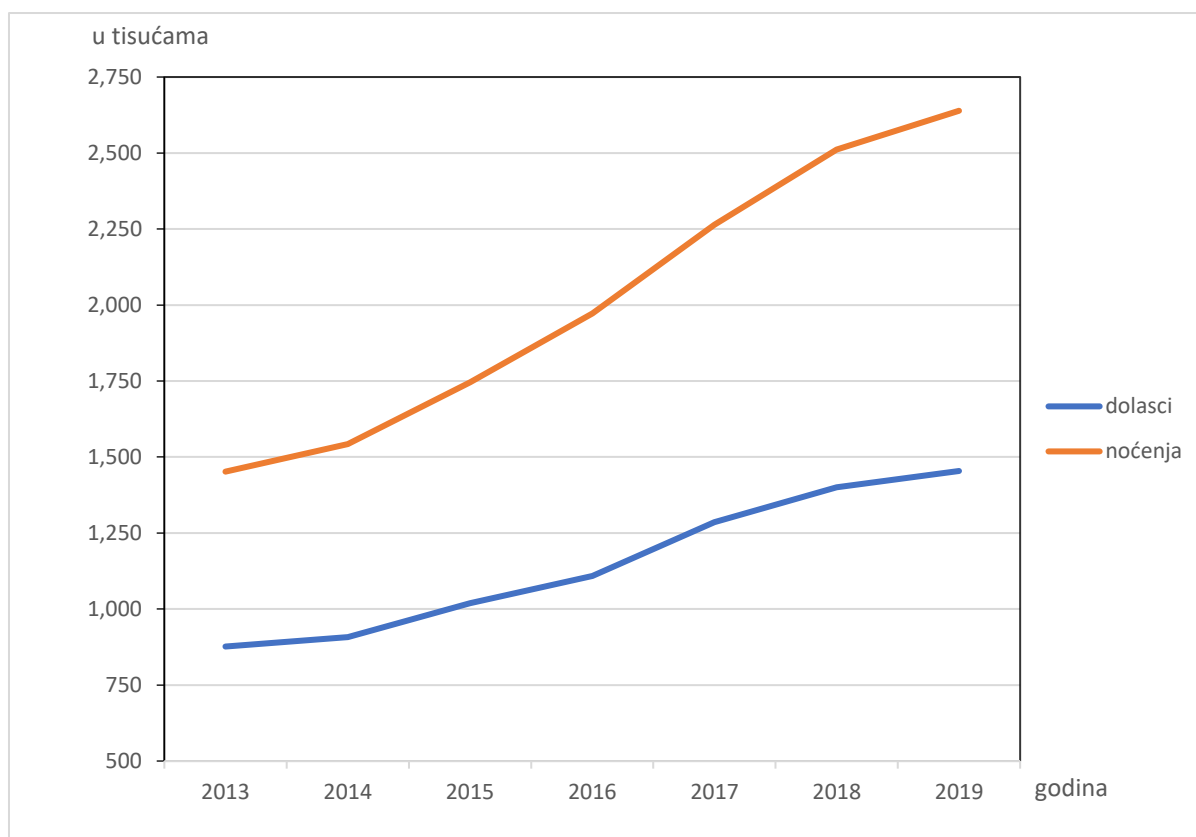
UNWTO 1985).“ Tako je istraživanje TOMAS Zagreb 2012. pokazalo da je za upoznavanje kulturnih znamenitosti Zagreba bilo motivirano 18 % posjetitelja (47 % posjetitelja navelo je poslovne obaveze kao primarnu motivaciju dolaska u Zagreb) (TOMAS Zagreb, 2012). Kao jedno od glavnih obilježja boravka u Zagrebu jest da turisti najčešće posjećuju najuži centar grada. U tablici 2 prikazana je posjećenost turističkih atrakcija iz koje je vidljivo da su najposjećeniji Trg bana Jelačića, Gornji i Donji grad te Katedrala.

Tablica 2. Posjećene turističke atrakcije u Gradu Zagrebu prema TOMAS istraživanju

Atrakcije	Turisti (%)	Jednodnevni posjetitelji (%)
Trg bana Jelačića	76,4	62,8
Gornji grad	67,8	43,3
Donji grad (Zrinjevac, Ilica, Kazalište – HNK)	66,8	55,5
Katedrala	65,8	42,1
Tržnica – Dolac	47,6	28,0
Botanički vrt	16,8	4,9
Okolica Zagreba	13,8	7,9
Maksimir, Zoo vrt	10,0	99,8
Jarun	9,7	7,3
Mirogoj	6,4	3,0
Sljeme, Medvedgrad	4,0	3,0
Neke druge atrakcije	1,2	1,2
Navedene atrakcije su već ranije posjećene	9,8	10,4
Neposjećivanje atrakcije zbog nedostatka vremena	7,1	12,8
Neposjećivanje atrakcije zbog nedostatka interesa	1,2	4,3

Izvor: Stavovi i potrošnja turista i posjetitelja Zagreba, TOMAS Zagreb 2012; izradili autori

Porastom popularnosti manifestacije *Advent u Zagrebu*, Zagreb postaje prepoznatljiv kao *city-break* destinacija Srednje Europe koji se ističe spojem Sredozemlja i kontinentalne Europe. Na slici 1 prikazani su turistički dolasci i noćenja u Gradu Zagrebu za razdoblje od 2013. do 2019. godine. Na dijagramu se vidi porast dolazaka i noćenja koji kontinuirano raste. Porast dolazaka za sedmogodišnje razdoblje iznosi 60 %, a za noćenja 55 %. To govori o sve većoj popularnosti Zagreba kao destinacije te razvoja manifestacije *Advent u Zagrebu*.

Slika 1. Turistički dolasci i noćenja u Gradu Zagrebu od 2013. do 2019. godine

Izvor: Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada

Turizam baštine oblik je kulturnog turizma koji ima značajan udio u turističkoj ponudi, a karakterizira ga snažna motiviranost u vidu ponude i potražnje (Thimoty i Boyd, 2003). Sve veći rast u popularnosti događa se zbog jačajućeg procesa globalizacije, koji ujedno označava i unifikaciju. Ovakvim oblikom turizma većina naroda želi očuvati i ojačati svoj identitet. Jedan od vodećih problema prepoznavanja baštine i njezine interpretacije ovisi o tome tko je odgovoran ili ima vlast u određenom trenutku. Baština je, za razliku od povijesti, vrlo selektivna i kao takva je vrlo snažan alat za interpretaciju. Dominantna politička, socijalna, vjerska ili etnička grupa često određuje koji će se aspekti baštine istaknuti, odnosno prezentirati turistima, što često rezultira time da je baština samo osobni interes (Smith, 2006). Zato je važno da se vrednovanjem baštine bave isključivo stručnjaci. Privlačni faktor turizma baštine je u tome što je česta motivacija turista posjetiti i doživjeti nešto što nemaju u svom domaćem okruženju (Cohen, 2004). Prema Poria i dr. (2004) postoje tri glavna razloga za posjetu baštini, a to su: biti emocionalno uključen, osjetiti povezanost s baštinom i posjet baštini koja je dio osobne kulture. Dakle, turizam baštine možemo gledati kao osobni doticaj s tradicijom, kulturom i povijesti, bilo da smo upoznati s onim što nam baština predstavlja ili ne.

Kao što i sam naslov kaže, u ovom radu analizirana je židovska baština. Turizam židovske baštine je definiran kao ponuda i potražnja za mjestima i aktivnostima vezanima za židovsku vjeru, kulturu i tradiciju, bili to ostaci iz prošlosti ili produkti u budućnosti (Krakover, 2017). U ovom radu koncentracija je samo ponudu židovske baštine gradu Zagrebu. S obzirom na povijesne događaje vezane za židovstvo, bitno je razlikovati turizam židovske baštine od memorijalnog turizma. Turisti koji sudjeluju u memorijalnom turizmu potaknuti su drugačijom motivacijom od onih koji sudjeluju u turizmu baštine. Najpoznatija destinacija memorijalnog turizma vezana uz židovski narod je koncentracijski logor Auschwitz. U jednom od sljedećih odlomaka bit će prikazani primjeri turizma židovske baštine. Što se tiče židovske baštine, *Jewish heritage Europe* je informacijska i interpretacijska platforma na kojoj je moguće upoznati se sa židovskom baštinom svih država Europe. Tako su za Hrvatsku navedeni slijedeći gradovi: Bjelovar, Dubrovnik, Osijek, Rijeka, Split i Zagreb. U Zagrebu su od atrakcija navedeni Židovski muzej i Mirogoj sa židovskim dijelom groblja (Jewish heritage Europe, n.d.).

2.1. Primjeri turizma židovske baštine u Europi

S obzirom na dugu povijest naseljenosti i tradicijskih vrijednosti stečenih na ovom prostoru, kao reprezentativan primjer turizma temeljnog na židovskoj baštini promatrana je Europa. Duga tradicija naseljenosti i asimilacije židovskog društva u državama Europe uzeta je kao faktor odabira destinacija u kojima se prakticira turizam temeljen na židovskoj baštini. Promotrit će se stanje turizma u Budimpešti, Lavovu i Krakovu kao destinacijama koje promiču turizam temeljen na židovskoj baštini.

Najveća atrakcija židovske baštine u Budimpešti je Velika sinagoga u ulici Dohany. Sinagoga je najveća u Europi i druga po veličini u svijetu, odmah poslije one u New Yorku (Jewish Heritage Europe, n.d.). Ona ima veliku ulogu u kulturnom turizmu Budimpešte jer privlači veliki broj turista na godišnjoj bazi. Osim svoje atrakcijske osnove, ona je bitna i za lokalnu zajednicu, jer je smještena u području gdje se nalazi najbrojnija židovska zajednica Srednje Europe (Kantor, 2017). S obzirom na sinergiju između graditeljske baštine i tradicije zajednice, prepoznata je turistička vrijednost i uloženi su veliki naponi u kreiranje turističkog proizvoda. Glavni cilj projekata planiranih za gradsku četvrt u kojoj se sinagoga nalazi nije bilo samo privući turiste i upoznati ih s povijesti, nego uključiti lokalnu zajednicu i omogućiti joj prezentiranje svog načina života i djelovanja. Sinagoga je renovirana 2000. godine i

otvorena za posjete, a prve godine ju je posjetilo 15.000 turista (Kantor, 2017). Danas je ona jedna od najposjećenijih turističkih atrakcija u Budimpešti (Kantor, 2017). Također, područje oko sinagoge, zahvaljujući uloženim naporima u razvoj nudi mnogobrojne usluge turistima i lokalnom stanovništvu. Budimpešta ima bogatu ponudu vođenih tura temeljenih na židovskoj baštini u vidu graditeljske baštine, kulture života i gastronomije (Jewishtourhungary.com, n.d.).

Lavov u Ukrajini poznat je kao multikulturalni grad u kojem svoju dugu povijest ima i židovska zajednica. Iako se kroz povijest se odvijalo mnogo invazija i ratova na ovom području, populacija Židova je konstanto rasla, ponajviše na kraju 19. i početkom 20. stoljeća (Corsale i Vuytsyk, 2018). Bitno je naglasiti kako u Lavovu židovska zajednica nije bila manjina kao u većini gradova Europe, već su oni činili čak trećinu stanovništva sve do holokausta. Danas je turistička vrijednost ovog grada u vidu kulturnog turizma prepoznata i upravo kulturni turizam privlači najveći broj posjetitelja. Glavni problem leži u tome što je židovska baština zapuštena i zanemarivana od strane vlasti iz razdoblja Sovjetskog Saveza. Bogatstvo koje je zajednica ostavila svojim djelovanjem u gradu prepoznato je od današnje vlasti koja razvija razne programe obnove i interpretacije židovske baštine. Godine 2015. uspostavljena je direktna zrakoplovna linija Tel Aviv - Lavov, koja je rezultirala značajnijim povećanjem broja gostiju iz Izraela (Corsale i Vuytsyk, 2018). Autori smatraju kako bi ovaj događaj mogao biti poticaj za veću integraciju židovske baštine u kulturni turizam grada, ali ne samo za goste iz Izraela, nego ponuda koju će prepoznati svi turisti.

Kao posljednji primjer u ovom ulomku rada uzet je Krakov. Zanimljivost Krakova naspram Budimpešte i Lavova jest što je to destinacija koja ulaže u promociju židovske baštine u turističkoj ponudi, a židovske zajednice gotovo da više nema. Ono što je u slučaju Krakova bitno razlikovati su dva aspekta temeljena na židovskoj tradiciji, a to su memorijalni turizam i turizam temeljen na židovskoj baštini. Najpoznatija atrakcija memorijalnog turizma svakako je koncentracijski logor Auschwitz. Njega posjećuju uglavnom Židovi koji su izgubili svoje bližnje u holokaustu ili turisti koje zanima povijest mjesta. Osim osnovne razlike ova dva oblika turizma, kreatora ostavštine, je također u impresiji koju memorijalni turizam i turizam temeljen na baštini ostavljaju na posjetitelja. Edukacijski karakter je svakako poveznica oba oblika turizma, ali svakako je osjećaj koji bude u čovjeku krajnost sam za sebe. Upravo uslijed promatranja ponude i potražnje, vlasti Krakova su htjele prikazati ljepša sjećanja na židovsku tradiciju. Sreća je što jezgra grada nije bila devastirana za vrijeme rata, pa je mnogo baštine sačuvano, što nije uobičajeno za ovaj dio Europe (Sandri, 2013).

Veliku ulogu u turizmu imaju sinagoge, ali i židovske četvrti koje su „otkrili turisti“ i popularizirali. Također, vrlo bitna stavka turizma temeljenog na židovskoj baštini su i usluge koje grad nudi, poput „židovskih“ restorana i barova. Zanimljivo je kako Krakov, koji ima vrlo malu židovsku zajednicu, prepoznavanjem tržišta i ulaganjima zapravo pokreće novi trend „turizma židovstva bez Židova“ (Sandri, 2013).

2.2. Povijest Židova i židovska baština u Zagrebu

Prisutnost Židova u Zagrebu bilježi se još od 14. i 15. stoljeća, ali tek je 1787. godine dana dozvola stalnog boravka Židovu Jakovu Stiegleru. Godine 1806. dvadesetak je židovskih obitelji osnovalo Židovsku općinu u Zagrebu i tada započinje razvoj zajednice. Nova je sinagoga u Praškoj ulici sagrađena i posvećena 1867., ali je nažalost, zbog okolnosti Drugog svjetskog rata, 10. listopada 1941. počelo njeno rušenje. Danas je na tom mjestu samo spomen-ploča koja govori o tom praznom prostoru, na čijem se mjestu nalazi parkiralište obližnjeg hotela Dubrovnik. Početkom 20. stoljeća Židovi se uključuju u privredni, kulturni i intelektualni život grada, ubrzo nakon što su u drugoj polovici 19. stoljeća stekli sva građanska prava. „Dugačaka je lista muzičara, pjevača i glumaca, izdavača, knjižara i štampara, arhitekata i graditelja, znanstvenika, pisaca i novinara, prevodilaca i urednika, koji su svojim djelom obilježili kulturni život Zagreba do 1940. godine i podigli neke od njegovih najljepših dijelova“ (Goldstein, S., 1988, 140). Pred Drugi svjetski rat, u proljeće 1941., u Zagrebu je živjelo oko 11.000 Židova koji su činili 5 % ukupne populacije grada (Goldstein, I., 1998). Bili su podijeljeni u četiri grupe, odnosno na tri općine (8.712 aškenaske, 624 sefardske i 130 članova ortodoksne vjeroispovjedne općine) te oko 2.000 Židova koji nisu bili članovi ovih općina, ali su se uspostavom NDH smatrali Židovima (Goldstein, S., 1998). Zagrebačka je zajednica u tom trenutku bila ekonomski i kulturološki najjača židovska općina u Jugoslaviji, a njen je vrhunac bio u tridesetim godinama 20. stoljeća koji je naglo zaustavljen Drugim svjetskim ratom. Nažalost, Drugi svjetski rat i holokaust uništili su veliki dio nekadašnje zajednice, a rat je preživjelo oko 2.500 osoba (Goldstein, I., 1998), od kojih su mnogi ubrzo nakon osnutka države Izrael emigrirali. Zagrebačka se židovska zajednica nikada nije oporavila od velikih gubitka, a nacionaliziranje židovske imovine nakon uspostave Jugoslavije potaknulo je daljnji gubitak i prenamjenu imovine. „Brojni Židovi koji su značajno pridonijeli razvoju Zagreba istodobno su pridonosili i društvenom i materijalnom boljitku židovske zajednice u gradu i Židovstva općenito“ (Goldstein, I., 1998, 15).

Zagrebačka židovska zajednica u nasljeđe je najviše ostavila arhitekturu. Mnoge zgrade Donjega grada projektirali su i gradili židovski arhitekti i graditelji, stoga se može reći i da su stvorili današnje središte Zagreba. Jedni od najpoznatijih arhitekata bili su Leo Hönigsberg i Julius Deutsch, a neka njihova najvažnija ostvarenja su: Učiteljski dom (danas Hrvatski školski muzej), Starčevićev dom (danas Knjižnica Grada Zagreba), nekoliko palača na Strossmayerovu trgu, zgrada ŽOZ-a (Palmotićeva 16), palače Trgovačko-obrtničke komore i Etnografskog muzeja, Elsa-fluid dom, Dom Zaklade Lavoslava Schwarz, itd. Važnija djela Ignjata Fischera su robna kuća Kastner & Öhler (danas Nama), današnje Klinike za dječje bolesti (Klaićeva) i Kinika za ženske bolesti i porode (Petrova), palača Jugoslavenske banke i zgrada Gradske štedionice s kavanom na Jelačićevom trgu. Jedna od najvećih ostvarenja Rudolfa Lubynskog su zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice (danas Hrvatski državni arhiv) i poslovna zgrada Shell braće Marić (Gajeva 5; „Marićev prolaz“). Slavko Löwy projektirao je prvi neboder u Zagrebu, na križanju Masarykove i Gundulićeve ulice. Uz njih važni arhitekti i graditelji su Hugo Erlich, Slavko Benedik, Otto Goldscheider, Pavao Deutsch/Duić, Zlako Neumann, Ernest Weissmann, Hinko Bauer, Vladimir Šterk, Stjepan Gamboš (Knežević i Laslo, 2011). S obzirom na brojnost njihovih radova i projekata, naveden je tek manji dio njihovog opusa. U knjizi *Židovski Zagreb – kulturno-povijesni vodič* (2011) mogu se pronaći sva njihova djela. Također su zagrebački Židovi sudjelovali u razvoju industrijske zone i činili visoki udio u dionicama i vlasništvu zagrebačkih tvrtki.

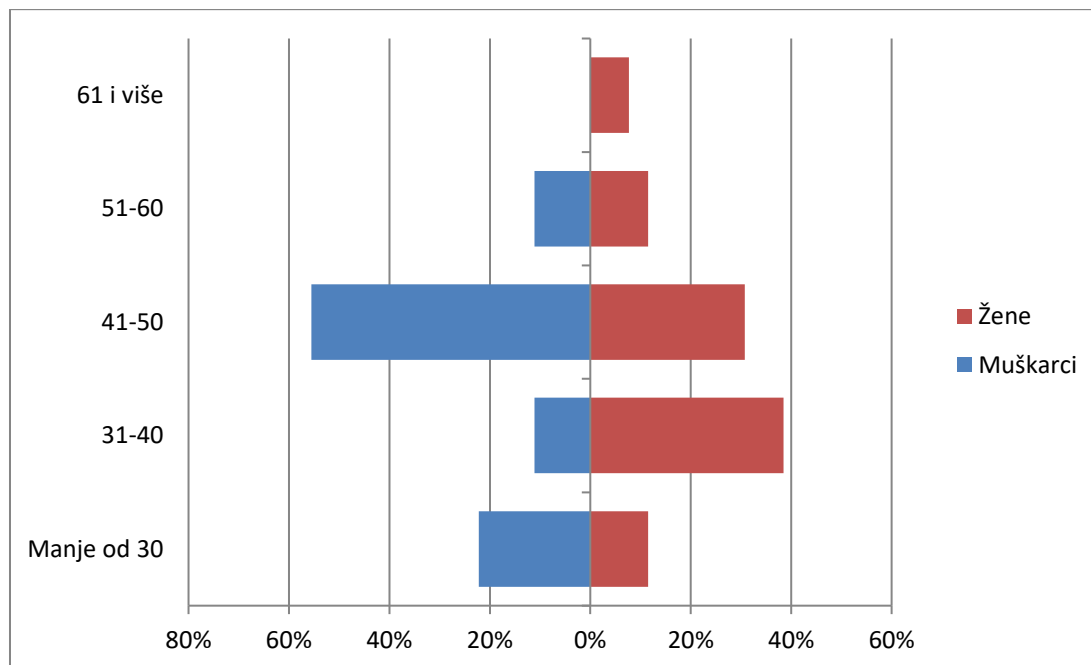
Prema Razvojnoj strategiji Grada Zagreba (2017) u Registar kulturnih dobara RH upisano je 619 nepokretnih kulturnih dobara. Od 619 upisanih, 64 su kulturna dobra čiji su arhitekti i graditelji bili židovskog podrijetla ili su nekretnine bile u vlasništvu osoba židovskog podrijetla.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

3.1. Anketa

Ispitivanje je provedeno putem *online* ankete koja je bila postavljena na Facebook stranici *Turistički pratitelji i/ili vodiči*. Ciljana skupina kod uzorkovanja bili su turistički vodiči specijalizirani za grad Zagreb. Anketa se sastojala od 15 pitanja, od kojih je ponuđeno šest pitanja otvorenog tipa i devet pitanja zatvorenog tipa. Kao podloga za odabir lokacija korišten je *Židovski Zagreb – kulturno-povijesni vodič* (2011). Anketni upitnik ispunilo je 37 ispitanika, a u nastavku su prikazani rezultati.

Prva četiri pitanja ispitivala su sociodemografsku strukturu ispitanika, a to su dob, spol, stručna sprema i zanimanje. S obzirom da je pitanje dobi bilo otvorenog tipa, nakon provedene ankete odgovori su grupirani u skupine radi lakše analize. Tako u skupini 21 – 30 je 16,3 % ispitanika. Najbrojnije su skupine zrele dobi, a to su 31 – 40 s 29,7 % i 41 – 50 s 37,8 % ispitanika. Najmanje ispitanika se nalazi u skupinama starije životne dobi, odnosno skupina 51 – 60 s 10,8 % i 61 i više godina s 5,4 % ispitanika. Struktura ispitanika prema spolu pokazuje prevlast žena s 75,7 %, dok su muškarci zastupljeni s udjelom od 24,3 %, a struktura je prikazana na dobno-spolnoj piramidi (slika 2).

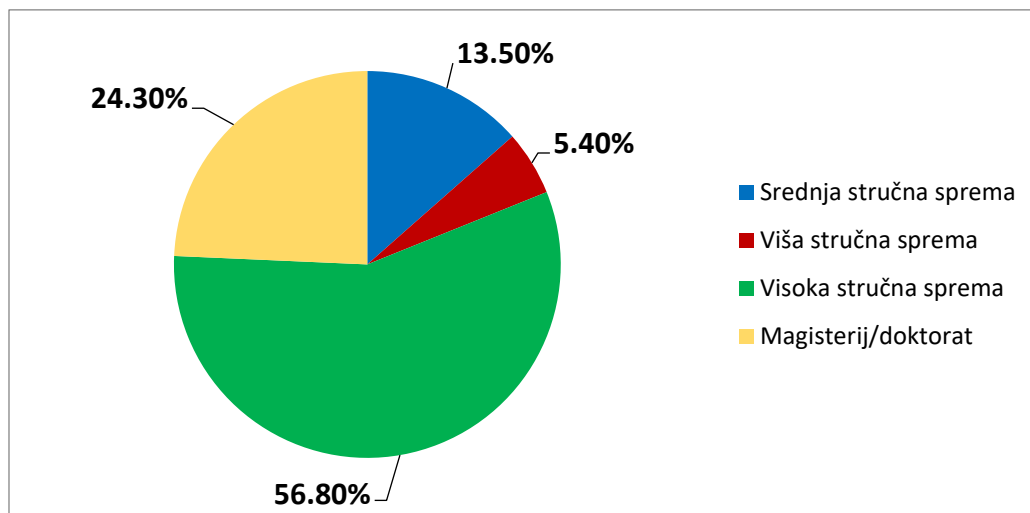

Slika 2. Dobno-spolna struktura ispitanika

Izvor: Anketni upitnik, izradili autori

Struktura ispitanika prema završenoj stručnoj spreml pokazuje da najviše ispitanika ima visoku stručnu spreml (56,8 %). Nakon toga slijede ispitanici s magisterijem ili

doktoratom (24,3 %), srednjom stručnom spremom (13,5 %) i višom stručnom spremom (5,4 %). Među ispitanicima nema osobe s nižom stručnom spremom. Pitanje vezano za zanimanje ispitanika bilo je otvorenog tipa te su odgovori grupirani radi lakše analize. Gotovo polovina ispitanika, odnosno njih 48,7 %, turistički su djelatnici. Nakon njih slijede profesori i nastavnici iz osnovnih i srednjih škola s 29,7 % i ekonomisti s 10,8 %. Svaki od dalje navedenih zanimanja zastupljen je s 2,7 %: pravnik, novinar, katehet i marketinški stručnjak (slika 3).

Slika 3. Struktura ispitanika prema stupnju obrazovanja

Izvor: Anketni upitnik, izradili autori

Na pitanje „Koliko godina radite kao turistički vodič grada Zagreba?“ dobiven je raspon odgovora od jedne godine pa sve do 32 godine radnog iskustva. Najveći broj ispitanika ima do deset godina radnog iskustva, odnosno 78,3 %, dok su manje zastupljeni odgovori s više od deset godina radnog iskustva kao turistički vodič. Usporedi li se ovaj podatak s podacima o dobi u kojima prevladavaju ispitanici zrele životne dobi i podacima od zanimanju, pretpostavlja se kako je zanimanje turističkog vodiča sekundarni izvor prihoda ispitanika. Na pitanje „Koliko često predvodite ture u gradu Zagrebu?“ najveći broj ispitanika odgovorio je više puta tjedno (54,1 %). Nakon toga slijede odgovori nekoliko puta godišnje (32,4 %), nekoliko puta mjesečno (10,8 %) i jednom tjedno (2,7 %). Čestina vođenja tura dobar je pokazatelj za ostatak anketnog upitnika gdje se ispituju iskustva pri vođenju tura. Dakle, više od polovine ispitanika odgovorilo je da vodi ture više puta tjedno te se zaključuje kako su bolje upoznati sa zahtjevima posjetiteljima, odnosno stanjem turizma u gradu Zagrebu.

Iduća dva pitanja podudaraju se prema rezultatima, gdje je na pitanje „Jeste li prilikom vođenja tura imali upita o židovskoj baštini u posljednjih godinu dana?“ 64,9 % ispitanika

odgovorilo potvrdno. Poveže li se da je potvrdni odgovor dalo čak 85 % ispitanika koji su odgovorili da vode ture više puta tjedno, proizlazi kako postoji interes za židovskom baštinom u gradu Zagrebu. Drugo je pitanje „Koristite li prilikom obilaska židovsku baštinu kao sastavni dio Vaše rute?“. Ukoliko su ispitanici na ovo pitanje odgovorili potvrdno, ponuđena su im dva dodatna pitanja. Iako je navedena napomena da iduća dva pitanja ispunjavanju isključivo oni ispitanici koji su odgovorili potvrdno, nekoliko ispitanika je ispunilo iako su na prethodno odgovorili ne. Radi poštivanja pravila, uvaženi su samo odgovori onih ispitanika koji su odgovorili potvrdno.

Tablica 3. Židovska baština koju ispitanici koriste prilikom vođenja ture

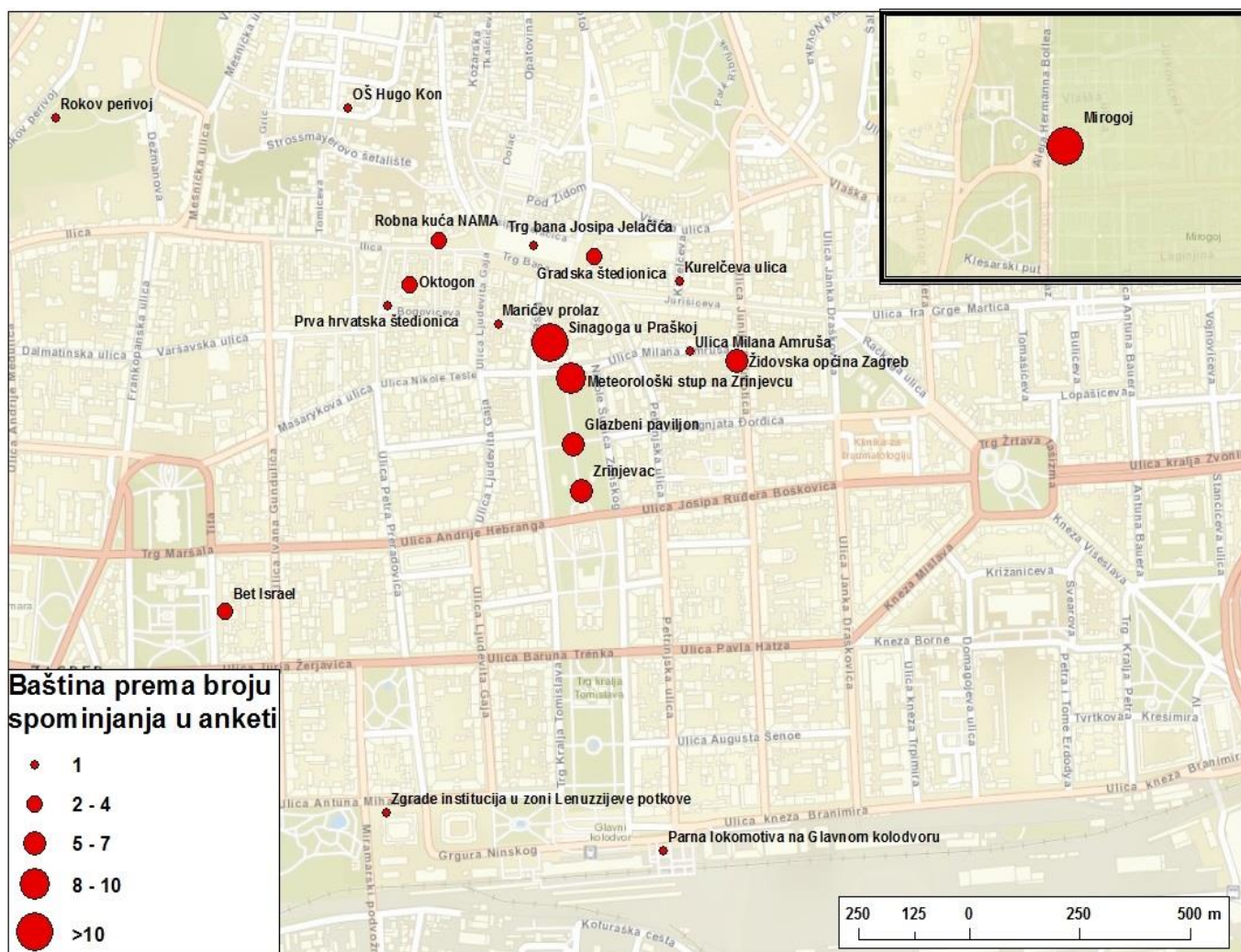
Lokacija	Broj navoda	Napomene
Sinagoga u Praškoj	19	Navodi se i kao nekadašnja sinagoga, zemljište sinagoge, samo Praška, istočna strana Praške ulice
Meteorološki stup na Zrinjevcu	8	
Štedionica	2	
Oktogon	4	
Amruševa	1	
Kurelčeva	1	
Glazbeni paviljon	7	Navodi se i kao muzički paviljon, paviljon Zrinjevac, samo paviljon
Trg bana J. Jelačića	1	
Zrinjevac	5	
ŽOZ	6	
Prva štedionica Ilica	1	
Robna kuća Nama	2	
Osnovna škola Hugo Kon	1	
Lokomotiva na Glavnom kolodvoru	1	
Bet Israel	2	
Marićev prolaz	1	
Zgrade institucija u zoni Zelene potkove	1	
Rokovac	1	
Mirogoj	13	

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

Pitanje „Navedite židovsku baštinu koju koristite prilikom obilaska“ bilo je otvorenog tipa te su se dobiveni odgovori generalizirali i grupirani. Od 24 ispitanika koji su odgovorili da prilikom obilaska koriste židovsku baštinu kao sastavni dio ture, za treće je pitanje valjano 22 odgovora. Navedeno je 19 lokacija židovske baštine u gradu Zagrebu koje ispitanici koriste prilikom tura (tablica 3), a na slici 4 prikazana je karta s raspodjelom tih lokacija.

Gotovo sve nalaze se u Donjem gradu. Sinagoga u Praškoj označena je u odgovorima na nekoliko načina: „sinagoga u Praškoj“, „mjesto nekadašnje sinagoge“, „zemljište sinagoge“, „Praška“, „istočna strana Praške ulice“, „lokacija srušene sinagoge“, „sinagoga“. Treba napomenuti kako su ispitanici navodili tu lokaciju i po dva puta, najčešće „Praška“ i oznaka za sinagogu. Takvih je odgovora bilo pet, a bez obzira na broj spominjanja unutar svakog odgovora, brojani su kao jedan navod. Mirogoj je uz mjesto nekadašnje sinagoge u Praškoj najčešće korištena atrakcija u turama koju ispitanici koriste. Od 13 odgovora, osam je odgovora označavalo isključivo „Mirogoj“. Pretpostavlja se kako se židovska baština koristi kao dio ture po Mirogoju. Odgovori „Mirogoj Židovsko groblje“ i „židovski dio groblja na Mirogoju“ označavaju da se turisti vode na dio tzv. Židovskog groblja. Ostali odgovori vezani uz Mirogoj bili su: „dio Mirogoja“, „Mirogoj spomen mjesta“ (op.a. odnosi se na spomenike žrtvama Prvog i Drugog svjetskog rata), „Mirogoj Mojsije“. Uz navedene lokacije, ispitanici su odgovorili da koriste osobe poput Lea Deustch, „židovska zajednica“, Wilim i David Schwarz, te navode koji nisu precizirani u vidu lokacije kao „industrijska ostavština“, „projekt Stolpersteine“¹ i „2. svjetski rat“. S obzirom da to nisu lokacije, izuzete su iz tablice i karte, ali ih je bitno napomenuti.

¹ Projekt *Stolpersteine* (kamen spoticanja) = radi se o komemoracijskim mjedenim pločicama koje se ugrađuju na pločnike ispred zgrada/kuća iz kojih su odvedene žrtve nacističkog terora; projekt vode Centar za promicanje tolerancije i očuvanje sjećanja na Holokaust Grada Zagreba i Židovska vjerska zajednica Bet Israel (<https://www.zagreb.info/zagrebackim-ulicama/kamenje-spoticanja-na-ulicama-ce-uskoro-niknuti-spomenici-zagrebackim-zrtvama-holokausta/250625/>) (30.06.2020.)

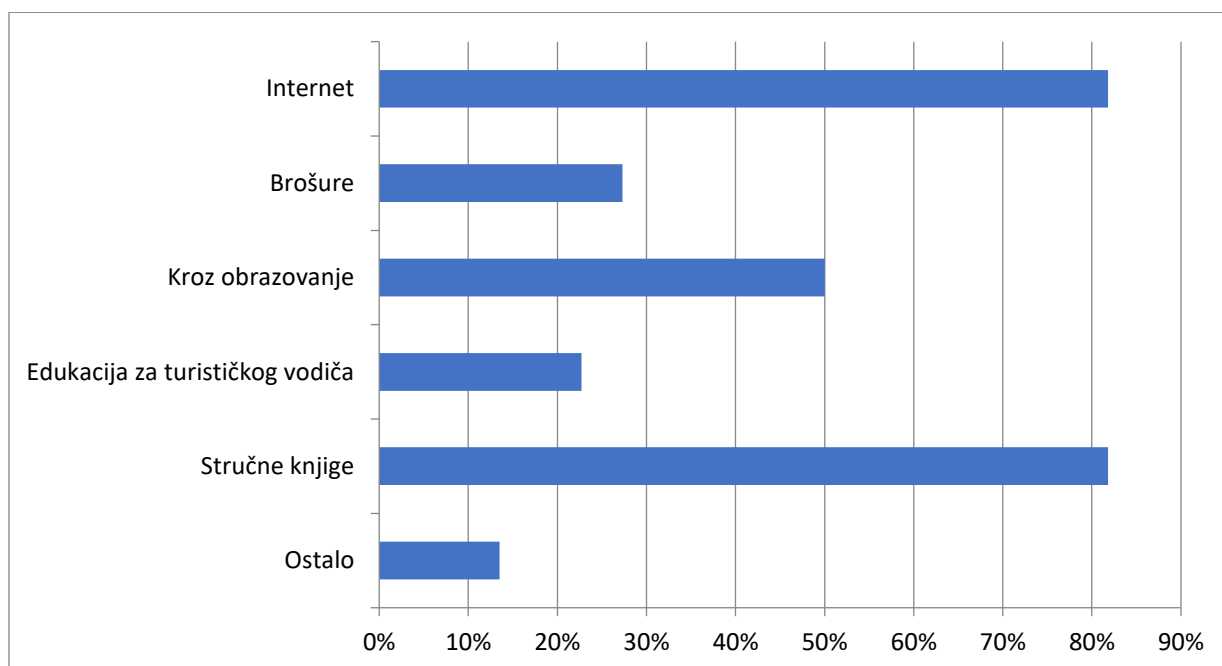
Slika 4. Židovska baština koju ispitanici koriste prilikom vođenja ture po gradu Zagrebu

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

Na slici 4. prikazana je prostorna razmjesta lokaliteta iz tablice 3. Na prvi pogled može se uočiti kako je koncentracija lokacija u samom centru Donjeg grada. Dvije lokacije nalaze se na Gornjem gradu, a najudaljenija je lokacija Mirogoj. Pri vođenju tura najčešće se koriste Zrinjevac, na kojem se nalaze Glazbeni paviljon i Meteorološki stup, te u neposrednoj blizini lokacija nekadašnje sinagoge u Praškoj. Iako je Mirogoj dislociran od centra, ima veliku turističku atraktivnost te se često posjećuje u sklopu tura.

Na pitanje „Na koji ste se način informirali o židovskoj baštini?“ također su odgovarali samo ispitanici koji su na pitanje o korištenju židovske baštine prilikom obilaska odgovorili potvrdno, dok ostali odgovori nisu uzeti u obzir. Ispitanici su imali mogućnost označavanja više odgovora ili su pod ostalo mogli napisati neki drugi izvor informiranja. Na slici 5 može se uočiti kako je najveći broj ispitanika naveo internet (81,8 %) i stručne knjige (81,8 %) kao izvor informacija o židovskoj baštini koji koriste. Također je 50 % ispitanika

navelo kako su potrebne informacije prikupili kroz obrazovanje. Mali broj ih je odgovorio da informacije prikuplja u brošurama (27,2 %) i kroz edukaciju za turističkog vodiča (22,7 %). Rubriku ostalo označilo je 13,5 % ispitanika, a odgovori koje su ponudili redom su: „izravno od predstavnika zajednice“, „telefonom kontaktiram općinu“ i „napisao sam prvostupnički rad na tu temu“. Ovakav odabir ispitanika bio je očekivan obzirom na laku dostupnost interneta i informacija na tom mediju te stručne knjige kao izvor točnih informacija koje su bitne pri vođenju tura. Može se primijetiti kako su informacije o židovskoj baštini slabo zastupljene u edukaciji za turističkog vodiča, a ono je bitno jer se kroz tu edukaciju stječe valjana licenca za rad.

Slika 5. Način informiranja ispitanika o židovskoj baštini

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

Pitanje broj 11 bilo je otvorenog tipa u kojem se od ispitanika tražilo da prema svojem mišljenju navedu najvažniju atrakciju židovske baštine za turizam grada Zagreba. Odgovori su grupirani te je izrađena tablica 4 na kojoj se jasno uočava kako su rezultati vrlo slični onima iz tablice 3. Ispitanici smatraju kako najveću turističku atraktivnost imaju nekadašnja sinagoga u Praškoj i Mirogoj. Zanimljivo je kako su se navodi za nekadašnju sinagogu u Praškoj razlikovali: „Nekadašnja sinagoga u Praškoj“, „obnova sinagoge“ ili „rekonstruirana sinagoga u Praškoj“. Iz ovih odgovora možemo zaključiti kako dio ispitanika smatra da bi se trebala izgraditi nova sinagoga koja bi upotpunila turističku atraktivnost grada Zagreba, iako sama rekonstrukcije nekadašnje sinagoge po židovskoj tradiciji nije moguća. Kao što je u tablici 4 navedeno pod napomenu, ispitanici su većinom odgovorili s „Mirogoj“, dok je njih

troje odgovorilo sa „Židovski dio Mirogoja“, „Groblje Mirogoj, židovski dio“ i „Mirogoj, dio u kojem su spomen obilježja“. Nedostaju dva odgovora u ukupnom zbroj odgovora u tablici jer su se ispitanici izjasnili s „ne mogu izdvojiti“. Odgovor „Muzej“ nije moguće svrstati niti u jednu kategoriju jer ne možemo sa sigurnošću odrediti o kojem muzeju se radi.

Tablica 4. Najvažnija atrakcija židovske baštine u turizmu grada Zagreba

Židovska baština	Broj navoda	Napomena
Sinagoga u Praškoj	12	
Trg bana Josipa Jelačića	2	
Projekt Stolperstein	1	
Mirogoj	10	Sedam ispitanika je napisalo „Mirogoj“, dok je troje preciziralo „Židovski dio Mirogoja“
Meteorološki stup na Zrinjercu	2	
Glazbeni paviljon	4	Navodi se kao „Muzički paviljon“ i „Glazbeni paviljon“
Zbirka Judaica u MUO	1	
Hrvatski državni arhiv	1	
Etnografski muzej	1	
Muzej	1	Nije jasno definirano koji muzej

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

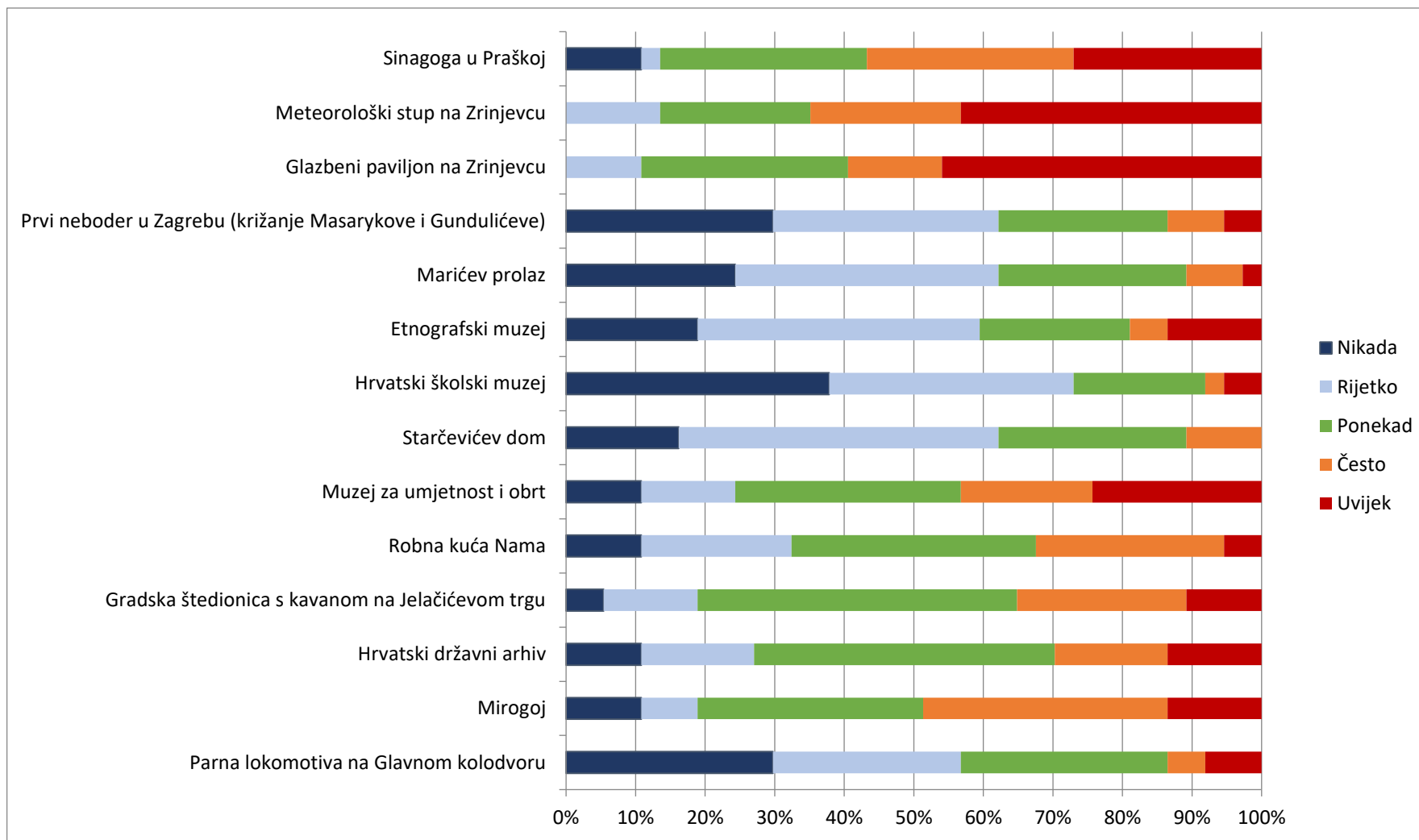
Na slijedeća tri pitanja ispitanici su svoje odgovore klasificirali pomoću Likertove skale. U pitanju broj 12 ponuđeno je 14 lokacija židovske baštine koju su autori smatrali turistički atraktivnom i važnom u ponudi grada Zagreba. Lokacije židovske baštine prikazane su na karti na slici 6. Sva odabrana židovska baština, osim Mirogoja, nalazi se u Donjem gradu. Iz slike 7 vidljivo je kako su u vođenim turama najčešće uključeni Meteorološki stup i Glazbeni paviljon na Zrinjercu, te mjesto nekadašnje sinagoga u Praškoj. Nijedan ispitanik nije odgovorio da nikada ne uključuje Meteorološki stup i Glazbeni paviljon na Zrinjercu. Usporedimo li rezultate s kartografskim prikazom na slici 6 može se ponovo utvrditi kako se ove tri lokacije nalaze u neposrednoj blizini i važan su sastavni dio vođenih tura. Mirogoj u ovom slučaju ima manju učestalost uključivanja od prethodno navedenih što se pretpostavlja da proizlazi iz dislociranosti lokacije iz vođenih tura koje se prolaze najčešće pješaćenjem kroz Donji grad. Najmanju učestalost uključivanja imaju Prvi neboder u Zagrebu, Marićev prolaz, Etnografski muzej, Hrvatski školski muzej, Starčevićev dom te Parna lokomotiva na Glavnom kolodvoru. Pretpostavka za ovakve rezultate je da navedena baština prema osobnom mišljenju vodiča nema značajnu turističku atraktivnost te kao takve nisu često uključene u vođene ture. Odgovor „ponekad“ prevladava na lokacijama Muzeja za umjetnost i obrt,

Robna kuća Nama, Gradska štedionica s kavanom na Jelačićevom trgu, te Hrvatski državni arhiv.

Slika 6. Prostorni razmještaj židovske baštine u gradu Zagrebu korištene u anketnom upitniku

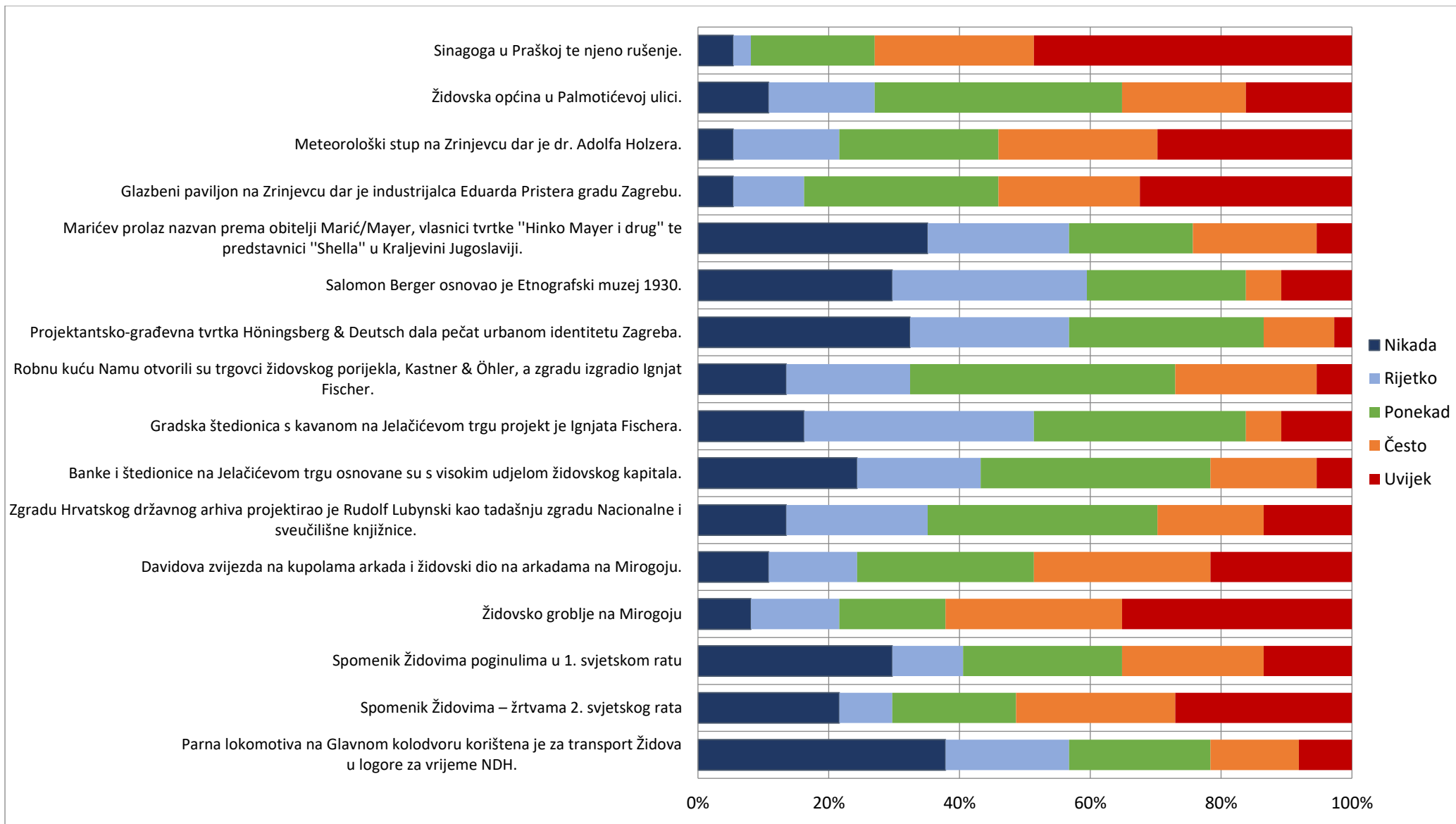
Izvor: anketni upitnik, izradili autori

Slika 7. Učestalost uključivanja židovske baštine u vođenu turu

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

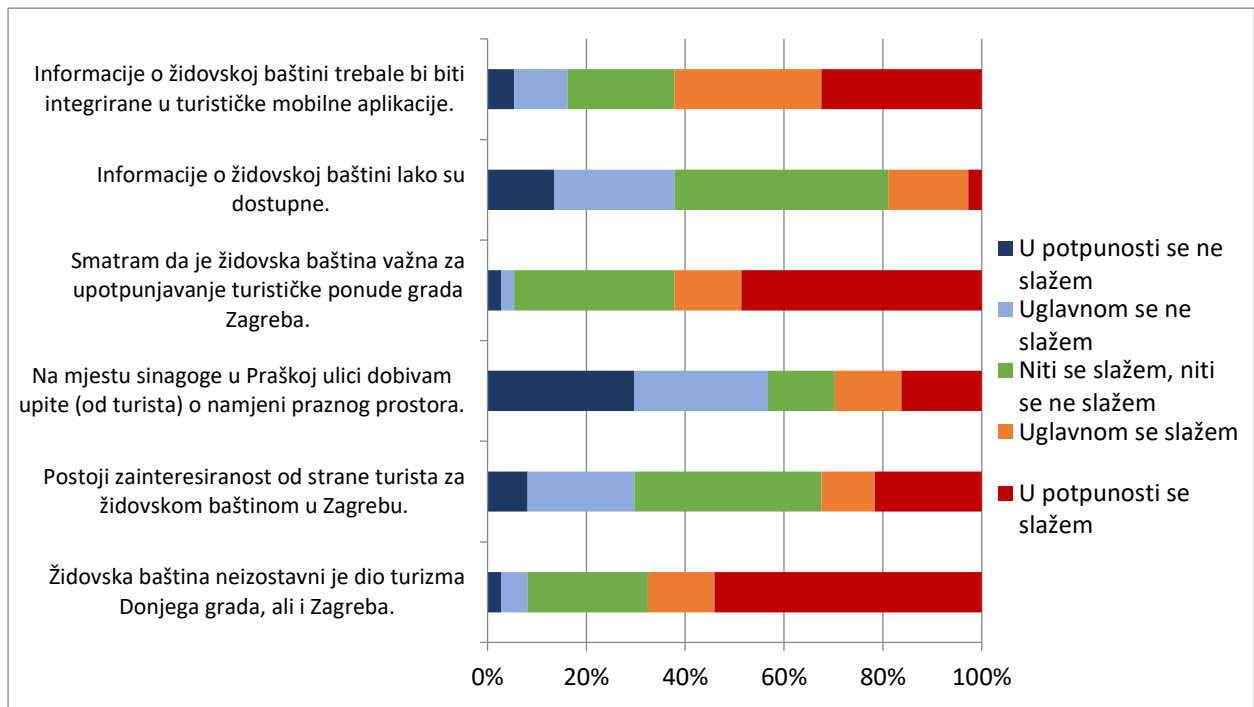
Pitanje broj 13 usko je povezano s pitanjem broj 12 tako što su na prethodne lokacije povezane informacije o židovskom podrijetlu baštine. Ispitanici su trebali ocijeniti koliko često koriste informacije pri interpretaciji posjećene židovske baštine unutar vođene ture. Navedeno je 16 informacija o podrijetlu baštine jer su za Mirogoj, zbog većeg broja židovske baštine na jednoj lokaciji, ponuđene četiri informacije o baštini. Na ovaj način je omogućeno ispitanicima, iako možda nisu informirani o podrijetlu baštine, da upoznaju zagrebačku židovsku baštinu. Usporedimo li slike 7 i 8 vidimo kako su rezultati podudarni u slučajevima korištenja židovske baštine i njene interpretacije. Židovska baština koja je slabije uključena u vođene ture, također je i slabo interpretirana, dok baština koja je često uključena u ture je vrlo često interpretirana kao židovska baština. Na primjeru Sinagoge u Praškoj, Meteorološkom stupu i Glazbenom paviljonu na Zrinjevcu, te Mirogoju vodiči često ili uvijek koriste informacije o židovskom podrijetlu baštine. S obzirom da je ponuđeno više informacija za lokaciju Mirogoja o židovskoj baštini, odgovori među ispitanicima se razlikuju. Tako se najčešće interpretiraju informacije o arkadama, Židovskom dijelu groblja i spomeniku Židovima – žrtvama Drugog svjetskog rata. Usporedi li se učestalost informiranja spomenika iz Prvog i Drugog svjetskog rata, može se zaključiti kako je zbog povijesnih činjenica turistima atraktivniji spomenik stradalim Židovima u Drugom svjetskom ratu. Slabije se interpretira važnost židovske zajednice pri oblikovanju urbanog identiteta grada Zagreba. Za većinu informacija o baštini samog centra grada prevladavaju odgovori „nikada“ i „ponekad“.

Slika 8. Učestalost interpretacije židovske baštine unutar vođene ture

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

U pitanju broj 14 postavljeno je šest tvrdnji te se od ispitanika tražilo da izraze stupanj slaganja s istima. Tvrdnje su ispitivale kakvo je mišljenje ispitanika oko integracije židovske baštine u turističku ponudu grada Zagreba, kako vide potražnju za židovskom baštinom, te jesu li informacije lako dostupne njima, ali i turistima.

Slika 9. Stupanj slaganja ispitanika s ponuđenim tvrdnjama

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

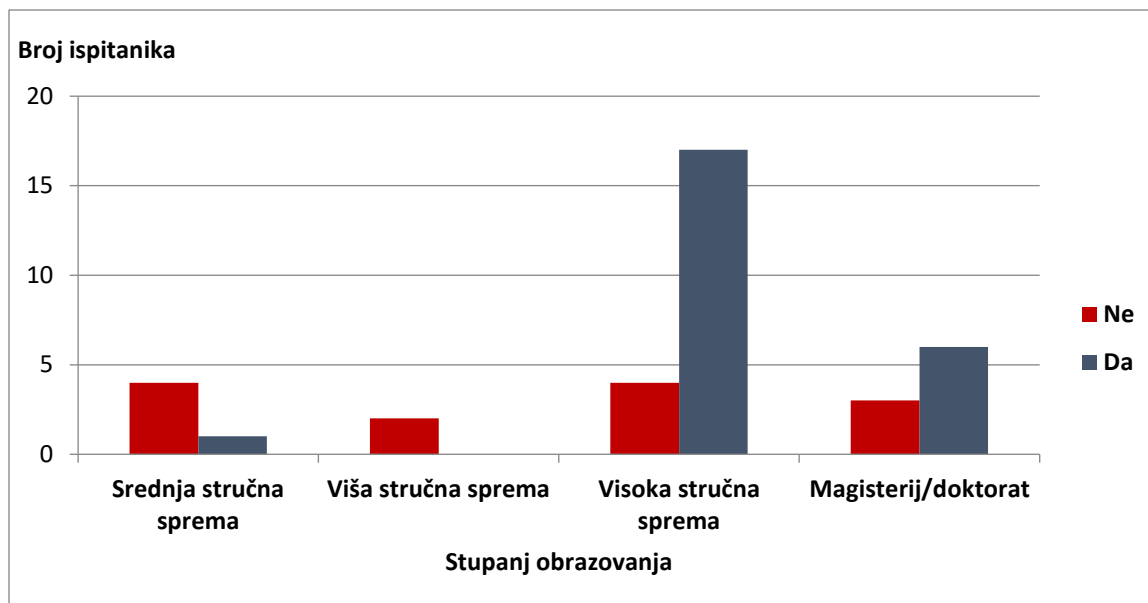
Većina ispitanika smatra da je židovska baština neizostavni dio turizma Donjeg grada kao što je prikazano na slici 9. Nasuprot tom mišljenju postoji podvojeno mišljenje oko potražnje turista za samom židovskom baštinom. Podjednak je broj ispitanika ostalo suzdržano ili izrazilo neki stupanj slaganja odnosno ne slaganja s danom tvrdnjom. Tvrdnja s najviše ne slaganja ispitanika je da na mjestu sinagoge u Praškoj dobivaju upite o namjeni praznog prostora. „Smatram da je židovska baština važna za upotpunjavanje turističke ponude grada Zagreba“ tvrdnja je s kojom se većina ispitanika slaže. Poveže li se ova tvrdnja s prvom navedenom, uočava se kako je prepoznata važnost i vrijednost židovske baštine te njihova turistička atraktivnost od strane ispitanika. Na tvrdnju o dostupnosti informacija o židovskoj baštini, najveći broj ispitanika ostao je suzdržan ili je izrazio ne slaganje s ovom tvrdnjom. I posljednja tvrdnja se odnosila na integraciju informacija o židovskoj baštini u mobilne turističke aplikacije. Više od pola ispitanika se složilo s ovom tvrdnjom, pa se može zaključiti kako smatraju da je ovo jedan od oblika lakše dostupnosti informacija za interpretaciju.

Posljednje pitanje u anketnom upitniku bilo je otvorenog tipa, a ono glasi: „Namjeravate li proširiti turu s informacijama o židovskoj baštini? Ako da, koju?“. S obzirom na tip pitanja, bilo je raznolikih odgovora, no 18,9 % ispitanika odgovorilo je isključivo „ne“. Ostali ispitanici su ili naveli informacije koje će koristiti ili obrazložili svoj stav o informiranju turista. „Sve informacije koje sam dobila putem ovog upitnika, a nisam ih koristila.“ ili „Informacija o mogućnosti posjeta Židovskom muzeju u Zagrebu.“ oblici su odgovora koji govore kako je ovaj anketni upitnik sam za sebe služio kao informacijska platforma ili je potaknuo ispitanike da se više informiraju o židovskoj baštini. Dio ispitanika već vodi židovske ture što vidimo u odgovorima „Već radim turu naziva Židovski Zagreb“, „Već radim ture i isključivo židovska baština Zagreba ili integrirano u opći razgled. Znanje proširujem stručnom literaturom. Ove informacije su mi poznate. Uključene su u turu „Židovski Zagreb“, a ostale ture djelomično, koliko vrijeme dopusti“. Također, bitno je naglasiti kako dio ispitanika smatra kako proširivanje ture informacijama o židovskoj baštini zavisi isključivo o potražnji turista: „Isključivo s gostima Židovima, druge to ne zanima“, „Neznam, ovisi o grupi“, „Samo za turiste koji su za to zainteresirani, ali onda otpada Gornji grad ili slično iz klasičnog razgleda jer za sve nema vremena“.

U uvodnom dijelu rada postavljene su dvije hipoteze vezane uz anketu:

- a) Turistički vodiči s višim stupnjem obrazovanja više uključuju židovsku baštinu u svoje ture.
- b) Turistički vodiči s više radnog iskustva više uključuju židovsku baštinu u svoje ture.

Dobiveni rezultati iz provedene ankete analizirani su u statističkom programu SPSS. Prvo je ispitana hipoteza a: „Turistički vodiči s višim stupnjem obrazovanja više uključuju židovsku baštinu u svoju ture“. Na slici 10 vidljiva je distribucija odgovora prema stupnju obrazovanja. Na prvi pogled odgovor „ne“ prevladava u kategorijama „srednja stručna sprema“ i „viša stručna sprema“, dok odgovor „da“ prevladava u kategorijama „visoka stručna sprema“ i „magisterij/doktorat“.

Slika 10. Distribucija ispitanika prema stupnju obrazovanja

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

Za ispitivanje prve hipoteze koristit će se hi-kvadrat test o nezavisnosti dviju nominalnih (kategoričkih, kvalitativnih) varijabli definiranu hipotezama:

H_0 : varijable „stručna sprema“ i „židovska baština“ su nezavisne

H_1 : varijable „stručna sprema“ i „židovska baština“ su zavisne.

Tablica 5. Rezultati hi-kvadrat testa za varijable „stručna sprema“ i „židovska baština“

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,506 ^a	3	,015
Likelihood Ratio	11,061	3	,011
Linear-by-Linear Association	4,907	1	,027
N of Valid Cases	37		
a. 5 cells (62,5 %) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,70.			

Izvor: anketni upitnik i SPSS, izradili autori

Kako bi se moglo odbaciti nultu hipotezu vrijednost P mora biti manja od 0,05 (McHugh, 2013). U tablici 5 može se vidjeti kako nakon provedbe hi-kvadrat testa P iznosi 0,015. Ako se gleda na razini značajnosti 5 %, obzirom da je $0,015 < 0,05$ zaključuje se da se može odbaciti nulta hipoteza, odnosno da vrijedi alternativna hipoteza da korištenje židovske baštine u turama ovisi o razini stručne spreme. Uvidom u rezultate potvrđena je točnost hipoteze „turistički vodiči s višim stupnjem obrazovanja više uključuju židovsku baštinu u svoje ture“, na razini značajnosti 5 %. Ispod rezultata u tablici 5 stoji napomena kako u 5

ćelija postoje frekvencije manje od 5. S obzirom na male frekvencije, valjanost hi-kvadrat testa je upitna. Kako bi se provjerila valjanost, napravljen je Fisher-Freeman-Halton egzaktni test, jer je pouzdaniji od pri malim frekvencijama.

Tablica 6. Rezultati Fisher-Freeman-Halton egzaktnog testa

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact. Sig. (2-sided)	Exact. Sig. (2-sided)	Point Probability
Fisher-Freeman-Halton Exact Test	9,502			,014		
Linear-by-Linear Association	4,907 ^b	1	,027	,037	,022	,014
N of Valid Cases	37					
a. 5 cells (62,5 %) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,70.						
b. The standardized statistic is 2,215						

Izvor: anketni upitnik i SPSS, izradili autori

Iz tablice 6 može se vidjeti kako je provedbom Fisher-Freeman-Halton testa dobivena vrijednost od 0,014 i ona zadovoljava uvjet da je manja od 0,05. Dakle, rezultati hi-kvadrat testa su potvrđeni, odnosno hipoteza je točna.

Nadalje, kod nominalnih varijabli na temelju hi-kvadrat testne veličine se mogu izračunati različiti koeficijenti asocijacije, kojima se mjeri stupanj povezanosti među dvjema varijablama. U empirijskim analizama najčešće se koriste koeficijent asocijacije φ , koeficijent kontingencije C i Cramerov koeficijent V. Vrijednosti tih koeficijenata se nalaze na intervalu (0,1). Što je veća vrijednost tih koeficijenata, veći je stupanj asocijacije. U daljnjem postupku analize korištena su sva tri navedena koeficijenta asocijacije, ali obzirom da se koeficijent asocijacije φ preporuča samo za tablice 2x2, njegov rezultat bit će zanemaren. Ako je vrijednost navedenih koeficijenata veća od 0,25 može se zaključiti kako postoji jaka povezanost varijabli (Akoglu, 2018). Želi se provjeriti kolika je povezanost između varijabli „stručna sprema“ i „židovska baština“.

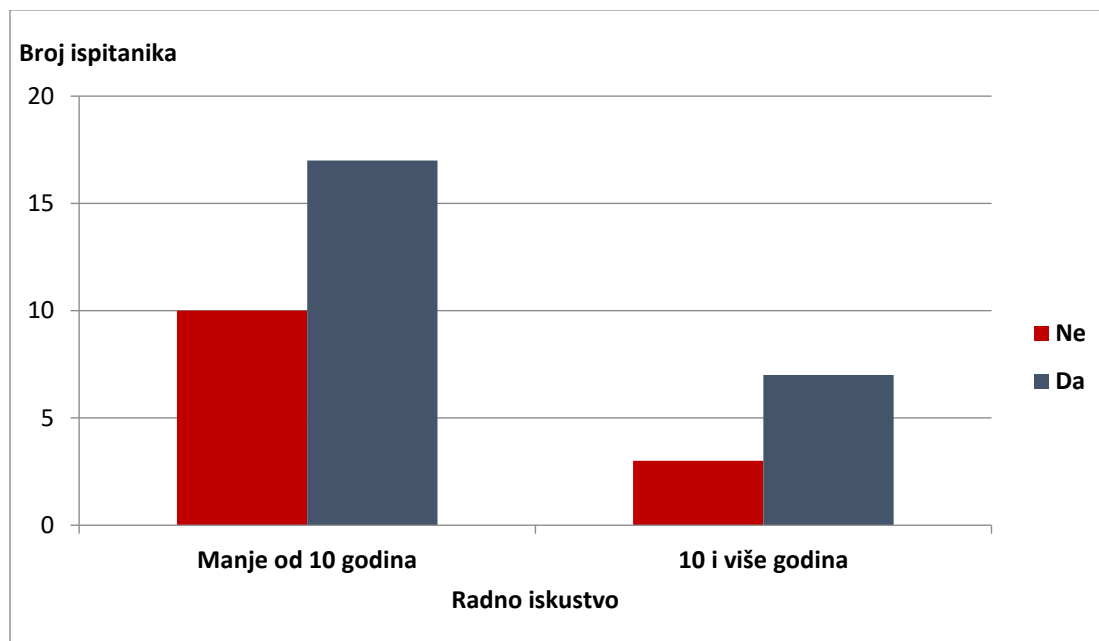
Tablica 7. Rezultati koeficijenata asocijacije za varijable „stručna sprema“ i „židovska baština“

		Value	Approx. Sig.	Exact Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,533	,015	,001
	Cramer's V	,533	,015	,001
	Contingency Coefficient	,470	,015	,001
N of Valid Cases		37		

Izvor: anketni upitnik i SPSS, izradili autori

Pogledaju li se rezultati u tablici 7, uočava se kako koeficijent kontingencije C (0,470) i Cramerov koeficijent V (0,533) iznose puno više od 0,25. Može se zaključiti kako postoji velika povezanost između varijabli „stručna sprema“ i „židovska baština“.

Iduća hipoteza koja se ispitala glasi: „Turistički vodiči s više radnog iskustva više uključuju židovsku baštinu u svoje ture“. S obzirom da je pitanje o godinama radnog iskustva kao turistički vodič otvorenog tipa, radi točnije analize odgovori su grupirani u dvije grupe („manje od 10 godina“ i „10 godina i više“). Postupak analize bio je sličan kao i kod prethodne hipoteze, ali je za provjeru hi-kvadrat testa korišten Fisherov egzaktni test jer se radi o tablici 2x2. Vrijednost koeficijent asocijacije φ je uvažena jer se radi o tablici 2x2. U daljnjoj analizi, varijabla „staž“ predstavljati će godine radnog iskustva ispitanika.

Slika 11. Distribucija ispitanika prema radnom iskustvu

Izvor: anketni upitnik, izradili autori

Na slici 11 vidljivo je da distribucija odgovora „da“ prevladava u oba slučaja radnog iskustva ispitanika. Za testiranje druge hipoteze koristio se hi–kvadrat test o nezavisnosti dviju nominalnih (kategoričkih, kvalitativnih) varijabli definiranu hipotezama:

H_0 : varijable „staž“ i „židovska baština“ su nezavisne

H_1 : varijable „staž“ i „židovska baština“ su zavisne.

Iz tablice 8 može se vidjeti kako je P vrijednost hi-kvadrat testa iznosila 0,69. S obzirom da je $0,69 > 0,05$, zaključuje se da se ne odbacuje nulta hipoteza, odnosno na razini značajnosti 5 % da su varijable „staž“ i „židovska baština“ nezavisne varijable. Testom je dokazano da druga hipoteza nije točna, odnosno da turistički vodiči s više godina radnog iskustva ne koriste nužno više židovsku baštinu u svojim turama. Također, pogledaju li se vrijednosti svih koeficijenata asocijacije u tablici 9, oni iznose 0,065. Iz toga se može zaključiti kako gotovo da i ne postoji povezanost između varijabli „staž“ i „židovska baština“.

Tablica 8. Rezultati hi-kvadrat testa za varijable „staž“ i „židovska baština“

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	,159 ^a	1	,690		
Continuity Correction ^b	,000	1	,992		
Likelihood Ratio	,161	1	,688		
Fisher's Exact Test				1,000	,503
Linear-by-Linear Association	,154	1	,694		
N of Valid Cases	37				
a. 1 cells (25,0 %) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,51.					
b. Computed only for a 2x2 table					

Izvor: anketni upitnik i SPSS, izradili autori

Tablica 9. Rezultati koeficijenata asocijacije za varijable „staž“ i „židovska baština“

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,065	,690
	Cramer's V	,065	,690
	Contingency Coefficient	,065	,690
N of Valid Cases		37	

Izvor: anketni upitnik i SPSS, izradili autori

3.2. Intervju

Intervju je proveden s gospodinom Ronijem Brandlom, turističkim vodičem, u kojem su dobiveni odgovori o vođenju tura i židovske baštine iz druge perspektive. Iz intervjuja se saznalo kako Zagreb nije prepoznat među turistima kao destinacija židovske baštine. Gospodin Brandl je to ovako opisao: *„Netko tko je Židov i došao je u Zagreb zbog nečega, 50 % su šanse da će ga zanimati čuti židovsku povijest Zagreba, to Židove zanima, pogotovo u nekakvom gradu kao Zagreb, Hrvatska, gdje nikada nisu bili. Iz perspektive nekih Amera, Engleza, Izraelaca. Izraelce čak manje, njih dosta malo to zanima. Ali ja nemam puno Izraelaca da me zovu i traže židovsku turu. Ako zovu, zato jer traže vodiča na hebrejskom. Ali ta nekakva židovska priča, to se ne razmišlja. Ameri puno više.“* Turiste koje on vodi dolaze u Hrvatsku zbog njezine ljepote. Kako uglavnom radi velike turističke ture, one obuhvaćaju i Hrvatsku i susjedne zemlje: Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Sloveniju. Zagreb nije primarna destinacija, već usputna stanica od unutrašnjosti prema Jadranu ili na povratku prema zračnoj luci. Česte su ture od Beograda preko Sarajeva u Dubrovnik, jadranska obala i onda Zagreb.

Nema mnogo zainteresiranih za židovsku turu u Zagrebu. Zovu ga samo ako je potreban vodič na hebrejskom jeziku. Ukoliko dođu turisti iz Izraela, ali i ostali, na primjer Amerikanci koji su zainteresiraniji, svakako će ih zanimati čuti židovsku povijest grada Zagreba, ali ne kao primarnu motivaciju i razlog dolaska.

Treće pitanje intervjuja odnosilo se na navođenje neke židovske baštine koja je primjer dobre prakse u turizmu, a da je primjenjivo na turizam Zagreba. No pitanje nije odgovoreno jednostavnim odgovorom. Zagreb i njegova židovska baština ne mogu se mjeriti niti s jednim drugim dragom. Povijesne prilike stvorile su jedinstvenu neološku zajednicu.² *„Zagreb nema židovsku baštinu. Židovsku baštinu koja se može pokazati jest Praška sinagoga i židovsko groblje. Nije nikada bilo židovskog geta. Mala je kolekcija Judaice u Muzeju za umjetnost i obrt. To su skupljeni razno razni artefakti, koji nežidovima pričaju priču. Židovima to ne treba sve objašnjavati, jer Židov to sve zna od doma. Što se tiče Mirogoja, ja svoje goste odvedem na Mirogoj jer je samo po sebi interesantno. Otvorena knjiga. Ja ih vodim da im pokažem kako je izgledala ta neološka zajednica. Hodamo po arkadama i na par mjesta ima u kamen uklesanih polugolih žena. 99 % Židova nisu na židovskom grobu vidjeli reljef polugole žene, to je stani pa gledaj. To je židovska zajednica kakva je bila.“* Ono što Zagreb može

² umjereniji oblik reformnoga pokreta iz druge polovice XIX. st., karakterističan za ugarsko područje Austro-Ugarske Monarhije (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67720>) (20.06.2020)

ponuditi od židovske baštine i pri tome pokušali biti što originalniji, jest da se stvori dobra priča o integraciji Židova u zajednicu grada, koliko su doprinijeli, što su sve gradili i radili za znanost, građanstvo i slično. Priča koja ih ne bi odvajala kao nacionalnu manjinu već prikazala suživot.

Židovska je baština slabo valorizirana u Zagrebu. Brandl je naveo primjer Mirogoja kao dio židovske baštine koja se često valorizira, ali u pogrešnom kontekstu. Groblje je prema židovskoj tradiciji mjesto pokopa isključivo pripadnika židovske vjeroispovijesti. *„To nije židovsko groblje. Židovsko groblje je jedan od osnovnih postulata židovskog groblja da se samo Židovi mogu pokapati. Npr. Čakovec, Varaždin, Split, tamo se nitko više ne pokapa. Ja svoje goste odvedem na Mirogoj jer je samo po sebi interesantno. Otvorena knjiga. Ja ih vodim da im pokažem kako je izgledala ta neološka zajednica. Hodamo po arkadama i na par mjesta ima u kamen uklesanih polugolih žena. 99 % Židova nisu na židovskom grobu vidjeli reljef polugole žene, to je stani pa gledaj. To je židovska zajednica kakva je bila. To je povijest, to je interesantno. Činjenica da je tzv. židovsko groblje, odnosno židovska sekcija izmiješana je jako loše. Postoje vjerski razlozi kako i gdje će se pokapati.“* Pa ipak, kvalitetnom valorizacijom i očuvanjem baštine, može se više istaknuti Mirogoj u kontekstu tzv. židovske baštine od ostalih atrakcija u samom centru Zagreba koji su korišteni u anketnom istraživanju.

“Ograničenje je u tome što nema židovske baštine u Zagrebu.“ Za razliku od drugih europskih gradova poput Budimpešte, Praga i Venecije u kojima su postojala geta i posebne židovske četvrti, Zagreb to nema za ponuditi. Dakako da je u Zagrebu nekada bila zajednica čiji su članovi bili integrirani u zajednicu grada, doprinijeli su svojim radom i graditeljstvom, ali na kraju se sve svede na holokaust i gubitak jedne zajednice. *„To je interesantno, ali neće zbog toga netko doći u Zagreb.“* Prilika za Zagreb može biti educiranje vodiča o židovskoj povijesti Zagreba te uključivanje spomena o važnosti židovske zajednice početkom 20. stoljeća na oblikovanje grada tijekom vođenja tura.

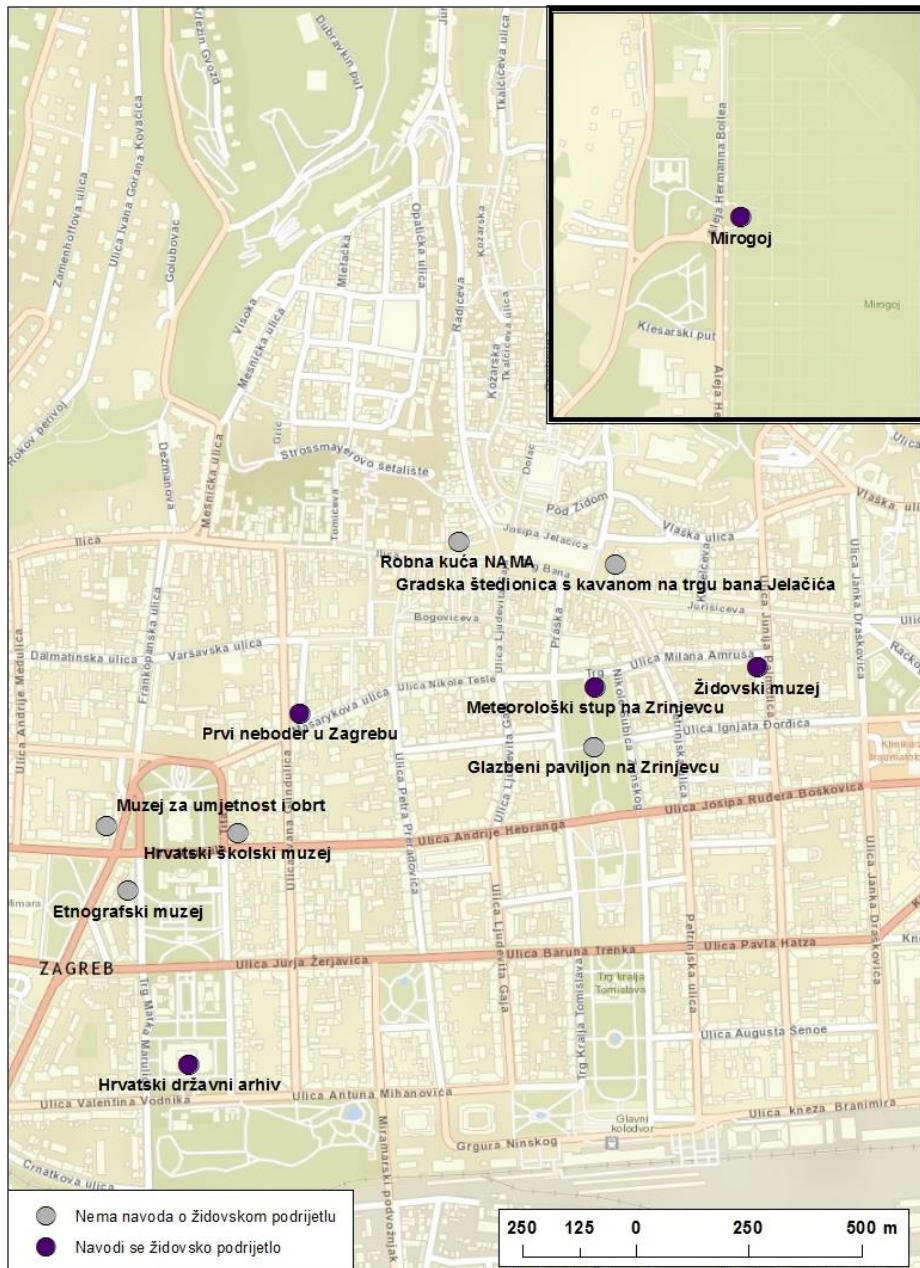
3.3. Analiza zastupljenosti židovske baštine u brošurama

Cilj analize sadržaja turističkih brošura bio je istražiti koliki udio čine lokacije židovskog baštine u tiskanoj turističkoj ponudi Zagreba. Kao potvrda židovskog podrijetla prihvaćeni su podaci koji su direktno vezani uz židovsku baštinu, ali nije nužno da se sadrži korijen riječi „Židov“ ili sl. To uključuje i imena znamenitih osoba židovskog podrijetla koji su sudjelovali u razvoju grada Zagreba. Kao podloga za odabir korišten je *Židovski Zagreb – kulturno-povijesni vodič* (2011). U tablici 10 prikazane su lokacije baštine židovskog podrijetla koje su podijeljene na dva dijela: prvi prikazuje pojavnost lokacija (tekstualni i slikovni navod) u brošurama, a drugi dio prikazuje ima li spomena o židovskom podrijetlu (tekstualni i slikovni navod). Tablica se dakle temelji samo na lokacijama. S obzirom da su u analizu uzete samo lokacije na području grada Zagreba, iako se spominju u brošuri, iz analize su izuzeti Jasenovac i *Festival Tolerancije* (prijašnji je naziv *Zagrebački židovski filmski festival* koji je s vremenom povećao obujam tematike). Pod fotografije naveden je i crtani prikaz meteorološkog stupa na Zrinjercu. Na slici 12 prikazane su lokacije baštine prema navodu podrijetla. Samo su četiri lokacije u Donjem gradu kojima se spominje židovsko podrijetlo, dok za ostale nisu navedene, ali postoji tekstualni i/ili slikovni navod. Također, iz karte je vidljivo kako je Mirogoj dislociran od centra grada, ali njegova vrijednost i atraktivnost vrlo su bitni za turizam.

Tablica 10. Lokacije baštine židovskog podrijetla u brošurama TZGZ-a

Lokacija	Ukupno		Baština židovskog podrijetla	
	slika	tekst	slika	tekst
Etnografski muzej	3	4	-	-
Hrvatski školski muzej	2	2	-	-
Muzej za umjetnost i obrt	7	5	-	-
Židovski muzej	1	1	1	1
Glazbeni paviljon na Zrinjercu	9	3	-	-
Gradska štedionica	3	-	-	-
Hrvatski državni arhiv	6	6	-	1
Meteorološki stup na Zrinjercu	5	3	-	1
NAMA	1	-	-	-
Panorama Donjeg grada	1	-	-	-
Prvi zagrebački neboder	1	1	1	1
Trg bana Josipa Jelačića	4	-	-	-
Filmovi židovske tematike				
Židovske ture	1	3	1	3
Mirogoj	25	21	8	7

Izvor: Brošure TZGZ, izradili autori

Slika 12. Prostorni razmještaj židovske baštine u gradu Zagrebu prema navodu podrijetla

Izvor: izradili autori

U brošurama *Dobrodošli u Zagreb* i *Korak po korak*, u sklopu tekstova o Mirogoju, navedeno je kako su tamo pokopane osobe različitih konfesija, ali nema točnog navoda da su osobe židovske vjeroispovijesti, stoga taj podatak nije zabilježen (pod tekst u kojem se spominje židovsko podrijetlo). Od svih analiziranih brošura u njima se najviše nalazi podataka o lokacijama baštine židovskog podrijetla. Mirogoj je najviše puta prikazan i spominjan od svih lokacija, a navode se i podaci o židovskom groblju, spomenicima i važnim osobama koji su tamo pokopani.

Među tri tekstualna navoda i pet slika meteorološkog stupa na Zrinjevcu, samo je u brošuri *Korak po korak* navedena informacija da je isti stup dar dr. Adolfa Holzera. S druge strane, zanimljivo je kako jedina informacija o prvom zagrebačkom neboderu ujedno je i informacija da ga je izgradio Slavko Löwy. Poznata građevinska tvrtka *Höningsberg & Deutsch* dala je pečat urbanom identitetu Zagrebu. Od većih projekata u Donjem gradu to su Muzej za umjetnost i obrt, Starčevićev dom te Hrvatski školski muzej. Oba se muzeja nalaze u nekim brošurama, bilo to slikovnim prikazom popraćen tekstom ili jedno od navedenih oblika, dok se Starčevićev dom ne spominje niti u jednoj od brošura. Analizom su obuhvaćena oba muzeja, dok je Starčevićev dom izostavljen. Međutim, tekstovi o muzejima ne navode projektantsku tvrtku židovskog podrijetla. Hrvatski državni arhiv, kao jedna od reprezentativnijih zgrada Donjega grada, često je korišten u brošurama. Pobrojano je ukupno šest slika i šest tekstova, a samo se u jednom tekstu dobiva informacija da je arhitekt zgrade bio Rudolf Lubynski. Od 14 brošura koje su analizirane, samo se u *Zagreb Culture Guide* nalazi informacija o Židovskom muzeju u Palmotićevoj ulici koji se može posjetiti.

Valja izdvojiti brošure *Korak po korak* i *Mirogoj* kao brošure u kojoj je najviše dostupnih informacija o židovskoj baštini i/ili židovskom podrijetlu. Također, važna je činjenica da u gradu Zagrebu postoje turistički vodiči na hebrejskom jeziku, iako treba naglasiti da nisu nužno izraelski turisti ti koje prvenstveno zanima židovska baština. U provedenom je intervjuu gospodin Roni Brandl naveo kako najčešće upite o židovskoj povijesti i baštini imaju turisti iz Sjedinjenih američkih država.

U brošuri *Razgledi grada* (hrvatski, engleski, njemački) 2014, navedene su dvije tematske ture u kojima se može doznati više o židovskoj zajednici u Zagrebu. Tako postoji *Židovska tura u Zagrebu* (tekst i slika) te *Purple Tour – Zagreb Religions* koja uz ostale vjere vodi i kroz židovsko naslijeđe Zagreba (tekst).

Posebna su kategorija filmovi koji su prezentirani u brošuri *Zagreb – filmska pozornica*, koja navodi filmove snimane na raznim lokacijama Zagreba i okolice u svrhu promocije Zagreba kao filmske destinacije. U filmu *Sofijin izbor* (1982) glavna protagonistica Sofija imigrantica je koja je preživjela koncentracijski logor te živi s američkim Židovom koji je opsjednut Holokaustom. Zagreb je u filmu „glumio“ Poljsku za vrijeme nacističke okupacije (brošura, str. 28). Bez obzira što se u tekstu pojavljuje riječ Židov i tematika je povezana sa židovstvom, ne može se reći da je *Sofijin izbor* dio zagrebačke židovske baštine. Također, film *Max Schmeling* (2010) ima nacističku pozadinu, dok je *Wallenberg* (1985) važniji u kontekstu Holokausta i spašavanja Židova u Drugom svjetskom ratu. Dakle niti

jedan od navedenih filmova se ne povezuje u kontekstu židovske baštine u Zagrebu te stoga nisu niti ubrojeni u tablici. S druge strane, film *Guslač na krovu* (1971) ne povezuje sa židovskom baštinom u Zagrebu, ali lokacije snimanja i promocija filma su nešto na što bi se u budućnosti mogla obratiti veća pažnja. Osim Zagreba gdje je Katarinin trg predstavljao St. Petersburg, važno je selo Lekenik gdje se snimao eksterijer.

Može se zaključiti kako informacije o židovskoj baštini u turističkim brošurama gotovo i ne postoje. Ako ih i ima, onda su to pojedina imena osoba, ali pitanje je koliko je prosječni turist upoznat s određenim osobama, jer je i većini stanovnika grada to nepoznato. Slike pojedinih atrakcija su prikazane, ali samo kao dodatni prikaz i pojašnjenje.

4. RASPRAVA

U usporedbi s dosadašnjim istraživanjima na početku rada, Zagreb se s obzirom na židovsku baštinu razlikuje u nekoliko elemenata od spomenutih europskih gradova, Krakova, Budimpešte i Lavova. Glavni elementi židovske vjere u nekom mjestu su židovsko groblje i sinagoga. Sinagoga se ne mora nužno prema vanjskom izgledu isticati u prostoru, već se njena funkcija može odražavati samo u unutrašnjosti prostora ovisno o razvitku i veličini određene židovske zajednice. Židovsko groblje i sinagoga mogu biti elementi židovske baštine kao i geta koja su nastajala uslijed povijesnih događaja. Zagreb se ističe po tome što nema sinagogu, odnosno ona je srušena, a prostor je prazan i neiskorišten. Zagrebačka židovska zajednica relativno je mlada, odnosno nastala je početkom 19. stoljeća i to je razdoblje kada geta nisu više bila potrebna zbog otvorenije politike prema Židovima u državama koje su nastanjivali. Međutim, dolaskom nacističke vlasti, veće su zajednice prisilno zatvarane u geta. Pa ipak, Zagreb nema tzv. ključne elemente židovske baštine koji su lako prepoznatljivi kao što su to slučajevi u Lavovu, Budimpešti i Krakovu koji su analizirani u ovom radu. Istraživanje se u ovom radu fokusiralo na arhitektonsku i materijalnu baštinu koja je izravno i neizravno povezana s osobama židovskog podrijetla i životom židovske zajednice, ali je i važna za razvoj suvremenog Zagreba, kao i njegovu turističku ponudu. Krakov kao grad u kojem se turizam židovske baštine sve više razvija, iako židovske zajednice gotovo i nema, odličan je primjer prema kojem bi se židovska baština mogla uključiti u turističku ponudu grada Zagreba. Također, uzmemo li u obzir druge gradove Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srbije, Zagreb bi zajedno sa njima mogao tvoriti zajedničku turu židovske baštine.

Anketno je istraživanje provedeno kako bi se analiziralo korištenje i zastupljenost židovske baštine u turističkim vođenjima po gradu Zagrebu. Turistički vodiči u Zagrebu koji su ispunili anketu vode ture više puta tjedno što je bilo važno jer su mogli dati kvalitetniji odgovor s obzirom na poznavanje zahtjeva posjetitelja te kakvo je stanje turizma u gradu. Gotovo 65 % ispitanika imalo je upita o židovskoj baštini u posljednjih godinu dana. Zaključuje se kako postoji interes za židovskom baštinom u gradu Zagrebu te se pretpostavlja da turisti koji ga posjećuju imaju određeno predznanje o židovskoj povijesti ili o povijesti grada. Lokacije židovske baštine koje ispitanici koriste kao sastavni dio tura, poklapaju se s najposjećenijim mjestima u gradu. Ispitani turistički vodiči u svojim turama najčešće koriste Meteorološki stup i Glazbeni paviljon na Zrinjevcu, te mjesto nekadašnje sinagoge u Praškoj kao najupečatljiviji prostor Donjeg grada zbog svoje praznine. Upravo se na tim lokacijama, često ili uvijek, informira posjetitelje o židovskom podrijetlu baštine. Anketno je istraživanje

dalo zanimljiv pogled na korištenje mobilnih aplikacija u turističke svrhe. Više od polovice ispitanika smatra kako bi informacije o židovskoj baštini bile dostupnije za interpretaciju putem aplikacije. Vodiči tura u Zagrebu trebali bi sami procijeniti *in situ* koliko će informacija o povijesti zagrebačkih Židova navesti u svojim turama. Ono što ne bi smjelo biti upitno jest korištenje povijesti zagrebačke židovske zajednice u vođenju jer je ono neophodno za pregled razvoja Donjega grada. U turističkoj ponudi grada najveća se važnost pridodaje baštini na Zrinjvcu i Praškoj, koji su u neposrednoj blizini, te Mirogoju koji je dislociran od centra grada.

Iz intervjua se doznalo kako Zagreb nema osnovu za samostalnu turističku atrakciju temeljenu na židovskoj baštini, ali zato postoje mogućnosti kako tu baštinu interpretirati i integrirati u turističku ponudu grada. Prije svega kroz korištenje u vođenjima, ali i u brošurama i/ili mobilnim aplikacijama. Zagreb s porastom broja dolazaka i noćenja te atraktivnom manifestacijom Adventa ima osnovu za dodatni razvoj kulturnog turizma te postoji prostor za nove turističke proizvode različitog sadržaja.

Analiza brošura pokazala je kako se lokacije židovske baštine podudaraju s najreprezentativnijim građevinama Donjega grada koje su sastavni dio turističke ponude grada Zagreba, kao što je prikazano u tablici 2. U tablici 11 prikazana je posjećenost muzeja, a vidljivo je kako Muzej za umjetnost i obrt i Etnografski muzej nisu među najposjećenijim, štoviše, pri samom su dnu. Turisti koji posjećuju Zagreb i njegov Donji grad u nekim trenucima posjećuju židovsku baštinu, ali nisu toga svjesni iz razloga jer se u brošurama TZGZ-a izrazito slabo interpretira podrijetlo baštine, odnosno navodi kao židovska baština. Jedini način na koji bi se turisti mogli pravovaljano informirati jest sudjelovanje u Židovskoj turi.

Tablica 11. Posjećenost muzeja i galerija u Gradu Zagrebu

Muzeji i galerije	Turisti (%)	Jednodnevni posjetitelji (%)
Muzej Mimara	7,8	2,4
Muzej grada Zagreba	7,2	1,2
Klovićevi dvori – Gornji grad	5,7	1,2
Muzej suvremene umjetnosti	4,7	3,0
Arheološki muzej	4,4	2,4
Tehnički muzej	4,0	3,0
Hrvatski muzej naivne umjetnosti	3,4	.
Muzej za umjetnost i obrt	3,0	0,6
Prirodoslovni muzej	2,9	.
Umjetnički paviljon	2,5	0,6
Moderna galerija	2,5	0,6
Atelje Meštrović	1,2	.
Etnografski muzej	1,1	.
Strossmayerova galerija	0,9	1,2
Neki drugi muzeji/galerije	7,3	2,4
Navedeni muzeji/galerije su već ranije posjećeni	4,8	4,3
Neposjećivanje muzeja/galerija zbog nedostatka vremena	50,3	60,4
Neposjećivanje muzeja/galerija zbog nedostatka interesa	15,8	22,6

Izvor: Stavovi i potrošnja turista i posjetitelja Zagreba, TOMAS Zagreb 2012

Jedan od problema u uključivanju, ali i u prezentiranju židovske baštine u turama jest nedovoljna i/ili nekvalitetna educiranost turističkih vodiča. Kako bi se židovska baština na „pravilan“ način uključila u povijesnu priču Zagreba, potrebno je više znanja i pozadinskog konteksta. Iz intervjua se saznalo kako treba proučiti povijest zagrebačkih Židova te njihovo značenje u zajednici, dok je anketa pokazala da ispitanici koriste i internet i stručne knjige u jednakom omjeru (više od 80 %). Prema Gregorić et al. (2017, 161) turistički vodiči nakon položene licence nisu dužni kontinuirano se usavršavati, odnosno u RH ne postoje tečajevi za kontinuirano usavršavanje. To se ne bi trebalo zanemariti te bi TZGZ trebala poticati vodiče na dodatno usavršavanje u vidu edukacija kako bi se što kvalitetnije i uspješnije interpretirala baština i povijest grada Zagreba pa tako i nacionalnih manjina koji su nekom povijesnom trenutku bili zaslužni za razvoj grada.

5. ZAKLJUČAK

Definirati židovsku baštinu kompleksno je i složeno pitanje. Postavljene su četiri polazne hipoteze od kojih su tri potvrđene, a jedna je odbačena. Prva hipoteza glasila je da je Zagrebačko židovstvo proživjelo tzv. zlatno doba na prijelazu 19. u 20. stoljeće kada se razvija Donji grad. Hipoteza je dokazana proučavanjem i analizom literature o židovskoj zajednici i njenom djelovanju pri oblikovanju Donjeg grada. Druga hipoteza glasila je da turističko vođenje Donjeg grada obuhvaća lokacije židovske baštine. Anketiranje turističkih vodiča potvrdilo je hipotezu jer se iz odgovora na određena pitanja saznaje kako vodiči, interpretirali je židovskom ili ne, uključuju baštinu u svoja vođenja. Iz prve dvije hipoteze zaključuje se kako utjecaj židovske zajednice na razvoj grada također ima veliku ulogu u turističkoj ponudi grada Zagreba. Treća hipoteza glasila je da turistički vodiči s višim stupnjem obrazovanja više uključuju židovsku baštinu u svoje ture. Analiza odgovora ankete provedena je hi-kvadrat testom u SPSS-u te je rezultat testa dokazao da je hipoteza valjana. Osim valjanosti hipoteze dokazana je i visoka povezanost između stupanja obrazovanja i uključivanja židovske baštine. Može se zaključiti kako stupanj obrazovanja ima utjecaj na općenitu raznovrsnost sadržaja koju turistički vodiči nude prilikom vođenja svojih tura. Četvrta hipoteza glasila je da turistički vodiči s duljim radnim stažom više uključuju židovsku baštinu u svoje ture. Kao i u prethodnoj hipotezi, rezultati ankete su provedeni kroz SPSS i napravljen je hi-kvadrat test. Rezultat hi-kvadrat je pokazao da se hipoteza odbacuje, a koeficijenti asocijacije su pokazali kako povezanost između staža i uključivanja židovske baštine gotovo zanemariva. Iz ankete se zaključuju kako pri odabiru sadržaja ture veću ulogu ima stupanj obrazovanja od radnog iskustva.

Istraživanje je pokazalo kako Zagreb ima osnovu za većim uključivanjem židovske baštine u turističku ponudu grada, ali da nažalost ne može sama po sebi biti turistički proizvod. Ograničenje ovog istraživanja nedostatak je sličnih istraživanja vezanih uz Hrvatsku. Pretpostavka je kako bi se turizam židovske baštine mogao razvijati u sklopu proizvoda koji bi uključivao nekoliko gradova Hrvatske ili šire regije. S obzirom da se ovaj rad temelji na židovskoj baštini svih onih koji su se smatrali Židovima prema već navedenim kriterijima, postoji prostor za buduća istraživanja poput stavova turista ili dodatnom kategorizacijom židovske baštine i njene valorizacije. Istraživanja ne moraju nužno biti ograničena samo na Zagreb, već mogu uključivati i druge gradove Hrvatske. Zagreb kao glavni grad Hrvatske treba se usmjeravati prema kulturnom turizmu, a kao dio toga zasigurno je i pridavanje više pozornosti baštini koju je ostavila zagrebačka židovska zajednica.

ZAHVALE

Posebna zahvala našem mentoru prof. dr. sc. Vuku Tvrtku Opačiću za sve savjete, prijedloge i komentare tijekom izrade rada, kao i vremenu koji je izdvojio za nas. Velika hvala doc. dr. sc. Naidi Mihal Brandl na prenesenom znanju i podršci te Roniju Brandlu na volji, trudu i izdvojenom vremenu za provedbu intervjua te svih dodatnih upita koje smo imali. Željeli bismo se zahvaliti Tei Rumec na nesebičnoj pomoći i uputstvima pri izradi analize hipoteza za anketu. Zahvala svima onima koji su ispunili našu anketu i onima koji su nam bili podrška tijekom pisanja rada.

LITERATURA I IZVORI

Literatura:

Akoglu, H., 2018: User's guide to correlation coefficients, *Turkish journal of emergency medicine*, 18, 91-93.

Cohen, E., 2004: *Contemporary tourism: Diversity and change: Collected articles*, Amsterdam, Elsevier.

Corsale, A.; Vuytsyk, O., 2018: Jewish heritage tourism between memories and strategies. Different approaches from Lviv, Ukraine, *Current Issues in Tourism*, 21 (5), 583-598.

Dadon, K., 2009: *Židovstvo – život, teologija i filozofija*, Zagreb, Profil.

Dinis, A.; Krakover, S., 2016: Niche tourism in small peripheral towns: the case of Jewish Heritage in Belmonte, Portugal, *Tourism Planning & Development*, 13 (3), 310-332

Goldstein, I., 1998: Zagrebačka židovska općina od osnutka do 1941., *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 12-18.

Goldstein, S. (ur.), 1988: *Židovi na tlu Jugoslavije, katalog izložbe*. Zagreb, Naša djeca.

Goldstein, S., 1998: Židovska općina Zagreb od 1941. do 1997., *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 19-27.

Gradski ured za strategijsko planiranje i razvoj Grada: *Priopćenje 2019 i Priopćenje 2020*. <https://www.zagreb.hr/userdocsimages/arhiva/statistika/2018/turizam%202018/Turizam%20%20XII.%202018.pdf> (05. 03. 2020.); <https://www.zagreb.hr/userdocsimages/arhiva/statistika/2019/turizam%202019/Turizam%20%20XII.%202019%20.pdf> (05. 03. 2020.).

Gregorić, M., Somođi, Đ., Obadić, L., 2017: Cjeloživotno obrazovanje turističkih vodiča s ciljem podizanja kvalitete usluge u turizmu Republike Hrvatske, *Obrazovanje za poduzetništvo* 7 (1), 161-177.

Institut za turizam, 2013: Stavovi i potrošnja turista i posjetitelja Zagreba, TOMAS Zagreb 2012. <https://www.infozagreb.hr/documents/b2b/2012%20Tomas%20Zagreb.pdf> (19. 01. 2020.)

Jelinčić, D. A., 2010: *Kultura u izlog: Kratak vodič za upravljanje kulturnim dobrima*, Zagreb, Meandarmedia.

Kantor, S., 2017: Resurgent cultural heritages – case study of the Great Synagogue in Budapest, *Pannon management review* 6 (3-4), 50-59.

Knežević, S., Laslo, A., 2011: *Židovski Zagreb – kulturno-povijesni vodič*, Židovska općina Zagreb, Zagreb.

Krakover, S., 2012: Generation of a tourism product: Jewish Heritage Tourism in Spain, *Enlightening Tourism, A Pathmakin Journal* , 3 (2), 142-168

Krakover, S., 2017: A heritage site development model: Jewish heritage product formation in south-central Europe, *Journal of Heritage Tourism*, 12 (1), 81-101.

McHugh, M. L., 2013: The Chi-square test of independence, *Biochemia Medica*, 23(2), 143-149.

Poria, Y., Butler, R., Airey, D., 2004: Links Between Tourists, Heritage, and Reasons for Visiting Heritage Sites, *Journal of Travel Research*, 43 (1), 19–28.

Sandri, O., 2013: City Heritage Tourism without Heirs, *Cybergeo : European Journal of Geography* , *Political, Cultural and Cognitive Geography*.
<http://journals.openedition.org/cybergeo/25934> (27. 04. 2020.)

Smith, L., 2006: *Uses of heritage*, London, Routledge.

Timothy, D. J., Boyd, S. W., 2003: *Heritage tourism*, Harlow, Prentice Hall.

Tomljenović, R., 2006: Kulturni turizam, u: *Hrvatski turizam – plavo, bijelo, zeleno* (ur. Čorak, S., Mikačić, V.), Institut za turizam, Zagreb, 119-147.

Izvori:

Advent u Zagrebu, n.d.: <https://www.adventzagreb.hr/> (15. 06. 2020.)

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, 2020:
<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=67720> (20. 06. 2020.)

Jewishtourhungary.com, n.d.: <http://www.jewishtourhungary.com/> (02. 07. 2020.)

Jewish heritage Europe, n.d.: <https://jewish-heritage-europe.eu/> (02. 07. 2020.)

Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture RH, 2020 - <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> (10. 06. 2020.)

Turistička zajednica grada Zagreba, n.d.: <https://www.infozagreb.hr/multimedija/brosure> (27. 02. 2020.)

Zagreb.info, 2020: <https://www.zagreb.info/zagrebackim-ulicama/kamenje-spoticanja-na-ulicama-ce-uskoro-niknuti-spomenici-zagrebackim-zrtvama-holokausta/250625/> (30. 06. 2020.)

Brošure:

1. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Boje grada*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/boje_grada_hrv_zaz%20web.pdf (27. 02. 2020.).
2. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Citybreak*, TZGZ, Zagreb.
3. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Dobrodošli u Zagreb*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/welcometozagreb_hr.pdf (27. 02. 2020.).
4. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Gornji grad*, TZGZ, Zagreb.
5. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Kongresna brošura*, TZGZ, Zagreb.
6. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Korak po korak*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/korak_po_korak_HR_web.pdf (27. 02. 2020.).
7. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Mirogoj*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/mirogoj_hrvatski.pdf (27. 02. 2020.).
8. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Okolica*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/okolica_HRV-web.pdf (27. 02. 2020.).
9. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Razgledi grada*, TZGZ, Zagreb.
10. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Weddings in Zagreb*, TZGZ, Zagreb, <https://www.infozagreb.hr/media/documents/weddings-in-zagreb.pdf> (27. 02. 2020.).
11. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Zagreb – filmska pozornica*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/Zagreb-grad-filma_hr.pdf (27. 02. 2020.).
12. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Zagreb centar medicinske izvrsnosti*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/zdravstveni_turizam_hr.pdf (27. 02. 2020.).

13. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Zagreb Culture Guide*, TZGZ, Zagreb, <https://www.infozagreb.hr/media/documents/eventsAndPerformance.pdf> (27. 02. 2020.).
14. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Zagreb Events Guide*, TZGZ, Zagreb, <https://www.infozagreb.hr/media/documents/eventsAndPerformance.pdf> (27. 02. 2020.).
15. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Zagreb glavni grad*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/zagreb_glavni_grad_hr_z%20web.pdf (27. 02. 2020.).
16. Promotivni materijal Turističke zajednice grada Zagreba: *Zagrebački Vremeplov*, TZGZ, Zagreb, https://www.infozagreb.hr/media/documents/vremeplov2019_WEB_02.pdf (27. 02. 2020.).

SAŽETAK

ŽIDOVSKA BAŠTINA U TURISTIČKOJ PONUDI GRADA ZAGREBA

Patrik Ciprić – Anita Fiket

U ovom se radu židovska baština definira kao materijalna i nematerijalna ostavština života židovske zajednice te kao materijalna arhitektonska ostavština za čiji su nastanak zaslužne osobe židovskog podrijetla. Zagrebačka je židovska zajednica dobrim dijelom izgradila Donji grad te svojim društvenim radom i statusom dala današnji urbani pečat gradu. Upravo je taj urbani pečat važan i temelj je za razvoj kulturnog turizma. U Zagrebu snažan utjecaj na turizam ima manifestacija *Advent u Zagrebu* koja potiče razvoj kulturnog turizma. Bitno je, osim razvoja manifestacije koja je odličan privlačni faktor, diferencirati ponudu u vidu kulturnog turizma. Turizam židovske baštine slabo se istraživao, u Hrvatskoj gotovo da i ne postoji sličan rad, ali jačanjem razvoja selektivnih oblika turizma postoji sve veći interes za istraživanje i kreiranje novih proizvoda. Ovaj rad ispituje koliki je udio židovske baštine zastupljen u turističkoj ponudi grada Zagreba putem metoda ankete, intervjua i analize sadržaja brošura. Anketni je upitnik proveden putem online ankete, a ciljana su skupina bili turistički vodiči specijalizirani za grad Zagreb. Anketu je ispunilo 37 osoba, a postavljena su pitanja vezana uz njihova iskustva pri vođenju tura, informiranost o židovskoj baštini te njihovo mišljenje o interpretaciji iste. Provedeni anketni upitnik, osim izričite funkcije ispitivanja stanja i stavova, je poslužio kao jedna vrsta informacijske platforme i promotivnog materijala o židovskoj baštini jer su informacije o istima teško dostupne.

Ključne riječi: Zagreb, židovska baština, turizam, kulturni turizam

SUMMARY

JEWISH HERITAGE IN TOURIST SUPPLY OF ZAGREB CITY

Patrik Ciprić – Anita Fiket

In this paper, Jewish heritage is defined as tangible and intangible legacy of the life of the Jewish community and as a tangible architectural legacy for the creation of which people of Jewish origin are responsible. The Jewish community of Zagreb largely built the Lower Town and, with its social work and status, gave today's urban mark to the city. It is this urban mark that is important as the foundation for the development of cultural tourism. *Advent in Zagreb* is an event which encourages the development of cultural tourism and as such has a strong influence on the city itself. Jewish heritage tourism has been poorly researched, there is almost no similar work in Croatia, but with the development of alternative forms of tourism, there is a growing interest in research and creation of new products. This paper examines the share of Jewish heritage in the tourist supply of the city of Zagreb through survey methods, interviews, and analysis of brochure content. The survey questionnaire was conducted through an online survey, and the target group were tourist guides specialized in the city of Zagreb. The survey was completed by 37 people, and questions were asked about their experiences in conducting tours, information about Jewish heritage and their opinion on its interpretation. The conducted survey questionnaire, in addition to the explicit function of examining the situation and attitudes, served as a kind of information platform and promotional material on Jewish heritage because information about them is difficult to access.

Key words: Zagreb, Jewish heritage, tourism, cultural tourism

PRILOZI

PRILOG 1: Anketni upitnik

Poštovana/Poštovani,

ovo istraživanje provodi se u sklopu Natječaja za Rektorovu nagradu u akademskoj godini 2019./2020. na Geografskom odsjeku PMF-a Sveučilišta u Zagrebu na temu „Židovska baština u turističkoj ponudi grada Zagreba“.

Sudjelovanje u anketnom istraživanju je dobrovoljno i u potpunosti anonimno te možete odustati od ankete u bilo kojem trenutku. Rezultati istraživanja analizirat će se na grupnoj razini te se odgovori neće povezivati s pojedinim sudionikom. Stoga Vas molimo da na pitanja odgovarate spontano i iskreno. Za ispunjavanja ankete bit će Vam potrebno 5 do 10 minuta. Molimo Vas da prije odgovaranja na pitanja pažljivo pročitate prethodnu uputu.

Unaprijed Vam zahvaljujemo na izdvojenom vremenu i sudjelovanju!

Patrik Ciprić i Anita Fiket

Dob: _____

Spol: M / Ž (zaokružiti)

Stručna sprema: NSS SSS VŠS VSS mr. sc./dr. sc. (zaokružiti)

Navedite Vaše zanimanje: _____

Navedite koliko godina radite kao turistički vodič grada Zagreba: _____

Koliko često predvodite ture u gradu Zagrebu: (zaokružiti)

- Više puta tjedno
- Jednom tjedno
- Nekoliko puta mjesečno
- Nekoliko puta godišnje

1. Jeste li prilikom vođenja tura imali upita o židovskoj baštini u posljednjih godinu dana?

(zaokružite slovo ispred odgovora)

- a) DA
- b) NE

2. Koristite li prilikom obilaska židovsku baštinu kao sastavni dio Vaše rute? (zaokružite slovo ispred odgovora)

- a) DA
- b) NE

3. Navedite židovsku baštinu koju koristite prilikom obilazaka.

4. Na koji ste se način informirali o židovskoj baštini? (zaokružite slovo ispred odgovora; moguće je zaokružiti više odgovora)

- a) Internet
- b) Brošure
- c) Kroz obrazovanje
- d) Edukacija za turističkog vodiča
- e) Stručne knjige
- f) Nešto drugo: _____

5. Prema Vašem mišljenju, koja bi bila najvažnija atrakcija židovske baštine za turizam grada Zagreba? (navesti samo jednu)

6. Sljedeći navodi odnose se na Vaše korištenje tijekom uobičajenog vođenja Donjim gradom: (zaokružite odgovor koji se odnosi na Vas: nikad/rijetko/ponekad/često/uvijek)

a) Sinagoga u Praškoj	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
b) Meteorološki stup na Zrinjevcu	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
c) Glazbeni paviljon na Zrinjevcu	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
d) Prvi neboder u Zagrebu (križanje Masarykove i Gundulićeve)	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
e) Marićev prolaz	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
f) Etnografski muzej	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
g) Hrvatski školski muzej	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
h) Starčevićev dom	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
i) Muzej za umjetnost i obrt	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
j) Robna kuća Nama	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
k) Gradska štedionica s kavanom na Jelačićevom trgu	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
l) Hrvatski državni arhiv	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
m) Mirogoj	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
n) Parna lokomotiva na Glavnom kolodvoru	nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek

7. Sljedeći su navodi atrakcije iz prethodnog pitanja u kontekstu židovske baštine te na skali označite koliko koristite određenu informaciju: (nikad/rijetko/ponekad/često/uvijek)
- Sinagoga u Praškoj te njeno rušenje. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Židovska općina u Palmotićevoj ulici. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Meteorološki stup na Zrinjevcu dar je dr. Adolfa Holzera. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Glazbeni paviljon na Zrinjevcu dar je industrijalca Eduarda Pristera gradu Zagrebu. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Prvi neboder u Zagrebu (križanje Masarykove i Gundulićeve) izgradio je Slavko Löwy. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Marićev prolaz nazvan prema obitelji Marić/Mayer, vlasnici tvrtke *Hinko Mayer i drug* te predstavnici *Shella* u Kraljevini Jugoslaviji. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Salomon Berger osnovao je Etnografski muzej 1930. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Projektantsko-građevna tvrtka *Höningsberg & Deutsch* dala pečat urbanom identitetu Zagreba: Učiteljski dom (danas Hrvatski školski muzej), Starčevićev dom, palače Trgovačko-obrtničke komore i muzeja (danas Muzej za umjetnost i obrt). nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Robnu kuću Namu otvorili su trgovci židovskog porijekla, Kastner & Öhler, a zgradu izgradio Ignjat Fischer. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Gradska štedionica s kavanom na Jelačićevom trgu projekt je Ignjata Fischera. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
 - Banke i štedionice na Jelačićevom trgu osnovane su s visokim udjelom nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek

židovskog kapitala.

- Zgradu Hrvatskog državnog arhiva projektirao je Rudolf Lubynski kao tadašnju zgradu Nacionalne i sveučilišne knjižnice. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
- Davidova zvijezda na kupolama arkada i židovski dio na arkadama na Mirogoju. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
- Židovsko groblje na Mirogoju nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
- Spomenik Židovima poginulima u 1. svjetskom ratu nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
- Spomenik Židovima – žrtvama 2. svjetskog rata nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek
- Parna lokomotiva na Glavnom kolodvoru korištena je za transport Židova u logore za vrijeme NDH. nikad / rijetko / ponekad / često / uvijek

8. Molimo navedite stupanj slaganja sa sljedećim tvrdnjama:

(1=u potpunosti se ne slažem, 2=uglavnom se ne slažem, 3=niti se slažem, niti se ne slažem, 4=uglavnom se slažem, 5=u potpunosti se slažem)

- a) Židovska baština neizostavni je dio turizma Donjega grada, ali i Zagreba. 1 2 3 4 5
- b) Postoji zainteresiranost od strane turista za židovskom baštinom u Zagrebu. 1 2 3 4 5
- c) Na mjestu sinagoge u Praškoj ulici dobivam upite (od turista) o namjeni praznog prostora. 1 2 3 4 5
- d) Smatram da je židovska baština važna za upotpunjavanje turističke ponude grada Zagreba. 1 2 3 4 5
- e) Informacije o židovskoj baštini lako su dostupne. 1 2 3 4 5
- f) Informacije o židovskoj baštini trebale bi biti integrirane u turističke mobilne aplikacije. 1 2 3 4 5

9. Namjeravate li proširiti turu s informacijama o židovskoj baštini? Ako da, koji? _____

Židovska baština u turističkoj ponudi grada Zagreba

1. Koliko je Zagreb prepoznat među turistima kao destinacija židovske baštine? Je li Zagreb samo usputna stanica prema Jadranu ili ima turista kojima je Zagreb primarni? Ili kao dio veće ture: Beč, Budimpešta, Sarajevo, Beograd?
2. Koje su motivacije turista koji posjećuju židovsku turu u Zagrebu, osobne motivacije ili upoznavanje europske židovske baštine?
3. Koja je židovska baština primjer dobre prakse u turizmu koja se može primijeniti na turizam Zagreba?
4. Smatrate li da je židovska baština dovoljno turistički valorizirana u Zagrebu?
5. Gdje vidite priliku, a gdje ograničenja u razvoju turizma židovske baštine u Zagrebu?

Patrik Ciprić,

Anita Fiket

Sveučilište u Zagrebu

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

ŽIVOTOPIS

Patrik Ciprić rođen je 21. ožujka 1994. godine u Zagrebu. Kroz osnovnoškolsko obrazovanje pohađa osnovne škole Julija Klovića, Tituša Brezovačkog, a osmi razred završava u osnovnoj školi Špansko – Oranice u Zagrebu. Nakon završene osnovne škole, 2008. godine upisuje prirodoslovno – matematičku gimnaziju Lucijana Vranjanina, matematički smjer. Također, 2008. godine završava osnovnu glazbenu školu Vatroslava Lisinskog u Zagrebu. Godine 2012., završava gimnaziju i upisuje preddiplomski studij; smjer istraživački, na Geografskom odsjeku PMF-a, a 2018. godine uspije diplomski istraživački studij Baština i turizam. Aktivno se bavi akrobatskim rock 'n' roll-om od 2002. godine, te kao član reprezentacije Hrvatske ostvaruje zapažene rezultate (4. mjesto na europskom juniorskom prvenstvu, 3. mjesto na završnoj svjetskoj rang listi za 2012. godinu). U 2019. godini stječe zvanje trenera akrobatskog rock 'n' roll-a završetkom osposobljavanja na Sportskom učilištu. Uz materinji hrvatski, aktivno se služi engleskim jezikom, a pasivno ruskim.

Anita Fiket rođena je 19. prosinca 1993. godine u Zagrebu. Maturirala flautu u Srednjoj glazbenoj školi Vatroslava Lisinskog u Zagrebu 2011. godine. Nakon završene opće gimnazije u Srednjoj školi Vrbovec 2012. godine te upisuje preddiplomski studij Švedskog jezika i kulture i Judaistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Godine 2016. upisuje diplomski studij Švedskog jezika i kulture, smjer prevoditeljstvo, i Judaistiku na istom fakultetu. U 2019. godini stekla je naslov magistra judaistike i skandinavistike obranom tema *Cionizam u Hrvatskoj* te *Problematika prevodenja pojmova iz nautičkog turizma između hrvatskog i švedskog*. Godine 2017. upisuje razlikovnu godinu na Geografskom odsjeku PMF-a, a od 2018. diplomski istraživački studij Baština i turizam. Uz materinji hrvatski, aktivno se služi engleskim i švedskim jezikom, a pasivno hebrejskim, njemačkim, slovenskim i norveškim. U slobodno se vrijeme bavi jogom i svira flautu u gradskom puhačkom orkestru.